

ІВАН ФРАНКО.

**БАТЬКІВЩИНА
і
ІНШІ ОПОВІДАННЯ.**

**Едмонтон, Альберта 1919 р.
НАКЛАДОМ І ДРУКОМ "НОВИЦ"
9620 — 109 Ave.**

Передне слово.

Ще в початку 1877 р., працюючи над рядом „Бориславських оповідань” я почув, що думка представити побут бориславських робітників та підприємців у ряді оповідань, розширяє ся в тім напрямі, щоб у більших або менших оповіданнях змалювати побут галицької Русі в різних околицях, у різних суспільних верствах та родах занять. Мали се бути „Галицькі образки”, в яких би обік етнографічного та побутового матеріялу виступали також певні психологічні проблеми. Матеріялом до них могли служити поперед усього мої власні спомини та спостереження, а по части також оповідання інших людей. В першій половині 1877 р. були написані три оповідання в тім роді, з яких два, „Лесишина челядь” і „Два приятелі” були тогож року надруковані в „Дністряниці”, альманаху студентського товариства „Академічеській кружок”, а найвчасніше з них написане, „Вугляр”, якось незамітно для мене вийшло з моїх рук, так що я й забув про нього і здивувався не мало, побачивши його аж у початку 1919 р в перших числах двотижневника „Будучність”. Видавець того двотижневника, д. Микота Венгжин, якому я за незгоду мною опубліковане мойого оповідання зробив досить прикрий виговір не пояснив мені, відки й яким способом дістав мій рукопис. Се перше видане було доконане зі зміною первісного етимологічного правопису на фонетику, але при тім із досить численними помилками, які я тепер повинправляв приготуючи се оповідане для друку в отсій збірці.

Досить показна серія галицьких образків вийшла в мою збірку „В поті чола” — двацять оповідань. Сій збірці пощастило о-стільки, що вона зараз по виданню була дозволена для ввозу і продажі в Росії, що тоді в часі панованя надзвичайно

острої цензури, особливо супроти українського слова, було рідким, майже самотнім у своїм роді явищем. Значно пізніше, коли перше видання розійшлося, а цензурні тиски в Росії полегшали, моя збірка вийшла в Києві новим виданням без моїх поправок у двох томиках, в р. 1903, а також окремою книжкою в російській перекладі. Значна частина оповідань із тої збірки була друквана також у різних польських, чеських, мадярських та німецьких періодичних або книжкових виданнях.

Розпочавши в р. 1902, після умови з д. А. Хойнацьким, збирати нове видання моїх оповідань, що мало обняти 12 томиків, кожен по 12—15 аркушів друку, я розбив збірку „В поті чола” на кілька груп і випускав томик за томиком таким способом, що до оповідань, друкваних уже в збірці „В поті чола” додавав нові або написані, або друквані перед тим у різних періодичних часописах і не видавані окремо.

Сього видання вийшли під фірмою А. Хойнацького чотири томики, а власне:

1. „Добрий заробок і інші оповідання” 1902, де містяться кілька передмови ось які оповідання: „Добрий заробок”, „Муляр”, „Сам собі винен”, „Слимак”, „Історія моєї січкарні”, „Домашній промисл”, „Довбацюк”; і „У кузні”. З них тільки останнє не входило в збірку „В поті чола”.

2. „Панталтха і інші оповідання” 1902, крім передмови і титулового оповідання містить іще „Хлопська комісія” та „Б тюртнім шпиталі”. Се останнє ново написане.

3. „Малий Мирон і інші оповідання” 1903, містить передмову, а далі нариси: „Малий Мирон”, „Грицева шкільна наука”, „Оловець”, „Schon Schreiben”, „Отец, гуморист”, „Гірчичне зерно” і „Борис Граб”. Се останнє було частиною більшої повісті „Не спитавши броду”, а два передостатні написані навмисне для сього видання.

4. „З бурливих літ”, перша серія, видана без фірми Хойнацького, але його накладом 1903 р. містить окрім передмови два оповідання: „Різуни” і „Гриць і панич”, оба написані пізніше по виданню збірки „В поті чола”. На цьому урвалося видання А. Хойнацького, далі два томики тої серії вийшли

уже під фірмою Українсько-руської Видавничої спілки, а власне:

5. „На лоні природи і інші оповідання”, 1905, містить титулове оповідане, що первісно творило один розділ повісти „Не спитавши броду”; далі „Микитичів дуб”, передруковане із другого тома „Славянського Альманаха” видаваного в Відні в р.р. 1878—9; сей другий том був сконфіскований і не побачив світа, і моє оповідане видобуте з нього тільки з випадково захованого прокураторського примірника. Далі в сей томик увійшли „Яндруси”, перший розділ повісти „Lelum Polelum”, „Дряда”, уривок із повісти „Не спитавши броду”, „Щука”, „Odi profanum vulgus”, обі передруковані з Літ.-Наук. Вістника р. 1905. далі „Мавка” із „В поті чола”, „Під оборогом” написане спеціально для сего видання, „Мій злочин”, „У столярні”, „Поєдинок”, „Поки рушить поїзд” — передруки з Літ.-Наук. Вістника і „Сойчине крило”, написане спеціально для сего видання.

6. „Маніпулянтка і інші оповідання”, 1906 р. крім титулового оповідання та нарисів „Лесишина-челядь” і „Між добрики людьми”, що всі три входили в збірку „В поті чола” тут поміщено написаний спеціально для сего томика драматичний нарис „Чи вдуріла?”.

Отся нова збірка зложена також таким способом, тільки з тою різницею, що в неї не ввійшло ані одно оповідане зі збірки „В поті чола”, а натомість входять оповідання, друковані ріжними часами в ріжних періодичних виданнях, із них одно, остатне в перткладі з польської мови. За зібране тих оповідань, якого б я сам у теперішнім моім стані не міг був доклати, складаю ширу подяку д. М. Мочульському, який з власного почину в часі моєї слабости заняв ся зібранем і скошованем тих оповідань. На чолі збірки кладу оповідане „Батьківщина”, один із найпізнійших моїх белетрестичних творів, друкований первісно в „Кіевской Старині” офіціалним тодішнім правописом, т. зв. „романівкою” із численними помпками, а потім фонетикою у „Літературно-науковім Вістнику” 1905 р. Оповідання „Гава і Вовкун” та „Геній”, — се частини

моєї недокінченої повісти „Не спитавши броду”, якої деякі частини були вже опубліковані в збірці п. з. „На лоні природи”. З фтлетона „Діла” 1884 р. видобуто оповідане „Пирого з черницями”, а з календаря Просвіти оповідане „Гершко Гольдмахер”, що являєть ся неначе вступною частиною до оповідання „Гава”. Остатнє оповідане „За-для празника” було надруковане по польськи в соціал-демократичній публікації „Календаж Роботнічи” на рок 1892, виданій у Львові 1891 року.

Хоч як неоднакова літературна вартість сих оповідань, то все таки думаю, що їх збірне видане не буде зайвим і для теперішньої генерації, вже хоч би тому, що в них скрізь, як мтні здаеть ся, віє здоровим духом того тверезого позитівізму, який німецьким терміном можна назвати „Bejahung des Lebens”. Може вона явить ся деякою невеличкою ассанацією в шпитаальній атмосфері новійшої літературної школи.

Іван Франко.

Львів дня 9. падолиста
1910 року.

БАТЬКІВЩИНА.

(Присвячую Високоповажаному Хведори Вовку на спомин
нашої спільної мандрівки 1904 р. *)

Нашого товариша Опанаса Моримуху прозвали ми ще в гімназії Батьківщиною, — не на честь популярної газети „Батьківщини”, яка тоді ще не виходила, а з іншої причини. Він мав звичай, коли говорив про свого батька, називати його „батьківщиною”; так само матір по-за очі називав „материзною”, „стрийка”, „стрийщиною”, і загалом любив жартом перекручувати, або як він казав „підплішувати” мову. Він степенував добрий, ліпший і ліпшийший; силкував ся написати цифрами число кільканацять, міцно обстоював за численнем днів назад: нині, вчора, позавчора, яюсь, позаяюсь; боров ся з учителями за різницю між слівом повітре, яке вважав рівнозначними із німецьким die Pest — чума, і „повіте”; що мало значити die Luft, — одним словом, був незвичайний майстер від язика. Він один у цілій нашій гімназії вмів не тільки го-

---

*) Отсе оповідане написане літніми місяцями р. 1904 в часі вакаційного побуту в гірських селах Мшанці старо-самбірського і Дидьові турецького повіту при нагоді етнографічної екскурсії в Бойківщину, в якій я супроводив д. Хведора Вовка, було в осени того самого року друковане в „Кієвській Старині” російсько-українським правописом, т. зв. романівкою, і з численними помилками в тексті. За для обмеженого числа читачів того журналу в російській Україні, а тим більше в Галичині, моє оповідане, друковане також у Літературно-Науковій Вістнику в початку 1905 р., тут і там відоме досі дуже мало, і се спонукує мене подати його ширшій публиці в новім, поправленім виданю.

ворити по бойківськи, бойківськими словами, формами й акцентом, але знав характерні нюанси говору майже кожного села в околиці Дрогобича. Він приніс і пустив у курс такі діалектологічні перли мазурського говору з Рихтич, як „zażguj dzwirze”, що мало значити „запри двері” і „wuzeni imienie na gіrським діалекті) на пасовиско”. Він був добрий ученик і „zagumienie”, що мало значити „вижени худобу („іміне” в піддобрій товариш, загальнолюблений за-для свого доброго гумору, дару удаваня різних голосів та висловів, та незліченої сили приказок та дрібних оповідань і анекдотів, якими в хвилях веселости щедро пересипував свою мову.

Його батько, старий Моримуха, був, як казали, заможний селянин із Колодруб, невеличкого наддністрянського села. У нас тамошніх селян називають „Заболотєями”, бо вони живуть на рівнині, яку часто заливає Дністер, серед багон та болот, а на дорогах, яві ведуть через їх села, болото, як кажуть, не висихає ніколи. „У нас болото святеньке, — говорив було Опанас, — як розчинять з одною паскою, то кисне аж до другої”. „Заболотєї” визначають ся також своїм строем: не носять гунь ані суконних свит, тільки довгі, майже до самої землі полотнянки.

— У нас як котрий сват виросте високий, — говорив було Опанас, — а в стані тонкий, а одягне таку полотнянку, а в половині перепереже вузким ремінцем, а зігнеть ся в двоє витягаючи ноги з болота, то виглядає зовсім так, як цїп: цїпивно хтось держить у руці, а билень кінцем загруз у болоті.

— А чи правда то, що в вас ті полотнянки перуть як не Панталіма, то аж знов на Панталіма? — питаємо було жартючи.

— Не правда! — з комічним обуренем відповідає Опанас. — У нас ніхто не бачив, аби полотнянки прали. Носить доти, доки нижній кінець не обігне з болота. Тоді на колодку, відмірять пядь — тай сокирою цю-цюк! І полотнянка йде на когось меншого замість нової, а більший дістає нову. І так її все направляють, доки з полотнянки не зробить ся лейбик.

Сей дістає найстарша бабенція, що сидить за кошином і пряде клоче.

Ми бувало боки зриваємо, регочучись із тих Опанасових вигадок, а Опанас байдуже собі, і не скривить ся, мов щирі-сіньку правду говорить. Які були відносини Опанаса до батька й матери, ми якось не могли зміркувати. Правда, він по-за очи називав їх жартуючи „батьківщина” та „материзнина”, але ніколи ми не чули, щоб він справді кпив із них або нарікав на них. Тільки з боку знали ми, що старий Моримуха був чоловік заможний, але дуже скупий. У нього не було більше дітей, Опанас був одинак. Моримуха дав його до гімназії тільки наслідком зусильного намагання священика та вчителя, але силкував ся надгородити собі ту шкоду не лише тим, що вишукував йому як найдешевшу й найпоганішу квартиру, привозив йому скупко сухого хліба та бульби, або ячмінних круп без омасти, але навіть пізнійше, коли Опанас заробляв собі приватними лекціями пару гульденів у місяць, не соромив ся що понеділка випрошувати у нього пару „дудків” то на тютюн для себе, то на топку соли, то на обарінки для вуйчаників та тітчаників дома. І Опанас давав, а для малих вуйчаників та тітчаників і сам купував то колачі то цукерки. то дешеві забавки, та передавав до дому.

Раз тільки витягли ми в нашого Опанаса невеличке оповідане про його батька, тай то треба було його від нього, як то кажуть, кліщами витягати. То так було. Одного понеділка старий Моримуха чомусь не міг приїхати до Дрогобича, і передав цілотижневий провіант для сина через якогось сусіда, розповівши йому, де й як має шукати синові квартири. Приходить сваток до нас на квартиру з кобелею в руці тай питає крізь вікно:

— А чи тут Каганців Панаско?

Ми поприходили зі школи, а Опанаса ще не було.

— Каганців? — перепитуємо. — Тут живе Опанаско, але не Каганець, тільки Моримуха.

— Ну, та той, той, той сам. У нас його називають Каганець

— Ба, та чому? Через що? — питаємо ми зацікавлені.

— Е, та то би довго повідати, а мені нема коли. От, каже, тут йому тато футраш передав. Виберіть із кобелі, бо кобели моя.

— Та розповіжте бо, чому старого Моримуху називають Каганцем? — налягаємо ми.

Але сусід уже взяв кобелю, натиснув стару соломяну кри-саню на потилицю, тай обертаючи ся йти геть, каже:

— Питайте Панаска, він вам скаже, а я не маю коли.

Тай пішов. А коли Опанас прийшов зі школи, ми зараз до нього, як пси до діда на перелазі.

— Чому твого старого називають Каганцем?

— А ви відки се знаєте?

— Та був тут ваш сусід, приніс тобі „футраш”, та питав, чи тут Каганців Панаско?

— Ну, то було його питати, відки мою батьківщину про-звали Каганцем.

— Ми питали. Він велів запитати тебе.

— Ей, дайте мені спокій!.. Я такий голодний, як коли-б у мені дно випало, а вам чорт зна чого захочуєть ся.

— І ми голодні. Та поки обід буде — говори.

— Говоріть ви; я послухаю.

— Ні, зараз кажи, чому твою батьківщину прозвали Ка-ганцем?

— Та чому? — нерадо мсвив Опанас. — То колядники збиточники. Прийшли колядувати під наші вікна, а тато не мав дрібних.

— А може не хотів дати? — втрутив хтось.

— А може й не хотів, — згодив ся Опанас. — Досить, ус-тав з лави тай стукає до вікна, ніби-то не треба. А колядники кричать: „Татусю, таж то Різдво Христове, раз у рік свято! Годить ся колядників приймати”. А тато каже: „Вже були трої”.

— А то певно неправда була? — втрутив знов хтось з боку

— Та може й неправда. Або я знаю! — згодив ся Опанас.

-- А колядники не хочуть 'уступити ся. А тато до них: „А будете колядувати за каганець вівса?" Як почули колядники таку цину, то зразу в сміх, потім помуркотіли щось поміж собою, а потім крикнули: „Будемо!;" — тай заколядували.

— Опанас урвав, мов на раз похопивши ся, що за далеко забіг у своїм оповіданю.

— Ну, як заколядували? — питаємо.

— Або я знаю, — каже якогось несміло Опанас.

— Знаєш, знаєш! — кричимо. — По носі тобі видно, що брешеш! Зараз говори, як заколядували.

— Але ви будете з мене кпити.

— Ні, слово чести, що не будемо.

— Або з моєї батьківщини.

— Ні, ні, говори сміло!

— Та як заколядували! Там між ними був такий цупкий на вигадки, так той затягнув, а всі за ним, та так мов сокирою рубають.

Бог предвічний народив ся,
Прийшов днесь со небес;
Моримуха так як пес
Розвередив ся.

Тріє пари ідуть со дари:
Парубки співаки,
Раз у рік колядники
Колядували.

Тріє цари, де ви йдете? •
Тай ідїть далї в світ,
Бо у мене гроший нїт,
Дармо ревете.

Звізда ясна обявила ся...
А я вам хиба дам
За колядку співакам
Каганець вівса.

Слава Богу, вже й пісні кінець!
Нам овес, а ти пес,

Та вже будеш вік увесь
І сам Каганець.

— Ну, але вже колядники не дожидали того вівса. Вибігли до них татуньо з палицею, а вони лиш по за хату зл потіли, як коні. І ще тої самої ночі нова колядка пішла скрізь по селу, і від тоді татуня прозвали Каганцем. Уже вони до попа і до війта на скаргу ходили, та що з того, ще їх наганьбили, а того, що їм приліпили злі язика, вже до смерті ніяка людська сила їм не відійме.

Опанас розговорив ся, та коли скінчив і замовк, ми могли зміркувати, що йому й самому не мило було, що так розбалакав ся. Кілька день потім він був якийсь квасний та незадоволений і на всякі питання відповідав нерадо, просто кажучи відбуркував ся. Так і видно було, що сам собі вразив якесь болюче місце і не міг дарувати собі того. Була у нього якась тиха амбіція, що раз ображена огорожувала ся мовчанкою, особливо коли та враз доторкала його улюбленої „батьківщини“.

З часом я переконав ся одначе, що назвою „батьківщина“ він обіймав не так своїх родичів та свояків, як радше щось неособове, хоч не можна сказати щоб абстрактне. Я мав нагоду раз підчас вакацій загостити до нього до дому. Після мого рідного Підгір'я його рідне село, положене на болотистій Дністрівій долині, серед лоз та очеретів, видало ся мені страшенно нецікавим та одноманітним. Низенькі хати, низенькі плоті, коряві верби, чорні вільхи по над берегами грузьких річок, і рівнина-рівнина, поперетинана бездонними болотами, стругами, та охабами, все те якось давило мою душу, навівало сум і нудоту. А мій Опанас бігав по тій сумній околиці оживлений, веселий, щасливий, що я й знати не міг того тихого, мало говіркового та задуманого хлонця, яким він був у Дрогобичі. Він увесь день тягав мене по вбогім садку довкола своєї батьківської хати, оповідав мені історію кожного дерева, кожного кдрчика, кожного рівчака і кожної кладки. Він знав кожду стежку на непереглядній наддністрянській сіножати, кож

ду баюрку і кожний закрут ріки, знав, у яким очереті гніздяться дикі качки, а де можна знайти достиглі ягоди смородини. Кожду грушку на межі, кожний корч жостелі серед тернини над річкою, кожний китях калинових ягід, навислий над водою і кожду темнобагрову „павку” на очереті він витав радісними окриками, як старих знайомих. І всюди він умів щось цікавоповісти, з кожною дрібницею вязався якийсь момент його життя: „Оттут ми тої а тої осені зловили журавля на нічлізі”. „Оттут моя батьківщина торік чепила величезного щупака: Жид у коршмі не торгуючи ся дав два папірки”. „Оттуди треба йти навпростець до Луки”. „Оттут мені раз трапило ся те й те”. Він не вгавав весь час мого побуту, був невтомний, бігаючи зо мною скрізь і оповідаючи про все, а все було цікаве-прецікаве для нього. Сей мій невеличкий побут у його селі дав мені ключ до розуміння його вдачі, його тихої і глубокої пристрасти, що була, можна сказати, основною нотою його життя. Я ще ніколи не бачив хлопця, щоб так горячо любив свій рідний куток, так зжив ся з ним і весь жив у нім, і мене дивувало тоді лиш одно: як можна було так усею душею привязати ся до такого мізерного, сумного, однотонного та нічим не визначного місця, як ота його славетна „батьківщина”.

II.

Я пішов на університет двома роками швидше від Опанаса Моримухи, тай потім якось не зійшов ся з ним близше. Я знав лише, що він здав матуру, на жадане свого батька записав ся до духовної семинарії, хоч не почував у собі ніякісінької охоти до духовного стану, та швидко якось виступив із семинарії та переписав ся на філософію. Якось по році я довідав ся припадково, що обоє старі Моримухи померли, так що Опанас лишив ся самотнім спадкоємцем своєї батьківщини. Швидко потім я зовсім стратив з очий Опанаса. Він якось шез зі Львова, і ніхто з його ближших знайомих, у кого я перепитував за ним, не міг сказати мені нічого про те, куди він подів ся. В першій хвилі я подумав було, що він покинув уні-

верситет, до якого його нічого і ніяк не тягло, і пішов на село на батьківське господарство. Я вже збирався „на хибив-трафив” написати йому лист і поздоровити його з улюбленим сільським житєм, коли одного разу здибав у Львові кількох селян із того села і почав розпитувати їх про Опанаса. Вони зразу не розуміли, про кого я питаю, а далі один догадливіший гукнув:

— А, се ви про Панаска! Про Каганцьового Панаска! Ого, зійшов наш Панаско на пси.

— Е, ні, зуме, — перебив йому другий. — Не ладно так казати. Хто ще знає, що з ним стало ся. Я гадаю, що він подав ся на пана.

— Як же се так? — запитав я. — Один каже, що зійшов на пси, а другий, що подав ся на пана.

— Та то на одно вийде, — мовив перший селянин, очевидно більше жартливої вдачі. — Бачите, скоро вмер старий Каганець, Панаско приїхав, і аби вам слово сказав кому, порадив ся чи що, а він просто до Жида, тай бух! — продав усю свою батьківщину.

— Тай ще як продав! За пів-дармо! Так як би хотів з рук позбути ся! — з жалем крикнув другий.

— Се правда. Як би був до нас обізвав ся, ми булиб йому дали без торгу десять тисяч. Бо там, пане, маетки були! А Жид за пять тисяч узяв. А скоро гроші в жменю, наш Панаско сів на ту саму жидівську таратайку, якою приїхав, тай дмухнув із села.

Наші люди аж тоді довідали ся про його вчинок, як виліздив. У селі крик зчинив ся. Повибігали з хат баби, чоловіки, кленуть Панаска, гукають за ним: „Юда, Юда! Батьківщину продав!"; Далі молодші за грудки, за камінці, давай шлуурляти за ним, та все кричать; „Юда! Юда!" А стара Безкрилиха вискочила зі свого обістя, стала серед дороги перед його фірою та кричить: „Панаску їдеш уже? Та чекай, іди на цвинтар, вели відкопати тата та покласти по людськи, бо він у гробі перевернув ся!" Але фірман-Жид штовхнув стару ди-

шлем у груди, перевернув у сніг, бо то зимою діяло ся, тай погнав сьвітами. І від тоді вже ми не бачили Панаска і не чули, що стало ся з ним.

— Та вже певно, що добра йому не буде! — задумано мовив другий селянин. — Деж би Пан Біг міг благословити такого чоловіка!

От ся відомість була для мене такою несподіванкою, що довго я по prostu не міг отямити ся. Як то, — думалось мені, той Опанас, що, бачилось, так усім серцем і всею душею прилип був до своєї батьківщини, жив у ній думками і жив нею, — він мав би ні з сього ні з того продати її тай ще Жидови! Відомість була неправдоподібна, дика, та про те сумнівати ся про її правдивість не було ніякої можности. Я пробував вдумувати ся в її причини, та не міг нічого придумати. Вчинок Опанаса був для мене загадкою, над якої розв'язанем я мучив ся досить довго, та не догадавши ся нічого, покинув думати, хоч у глибині душі якось не важив ся з повним переконанем повторити окрику: „Юда! продав батьківщину!”

III.

Від того часу минуло десять літ. Доля кидала мене в різні боки, водила по різних закутках нашого краю і робила зо мною всілякі експерименти, чи, як кажуть, держала зо мною тверду школу. Одна її лекція завела мене в один із найглухійших закутків наших гір, до села, позбавленого всякої комунікації доступного звичайно хиба верхи, або зимою, саними, затесаного між великими лісами, крутими горами і рвучою гірською рікою. В чудовій затишній долині, обставлене темними стінами лісів, лежало невеличке сільце, радше подібне до пустельницького скита, ніж до новочасної оселі, тим хиба новочасне, що в ньому невилазно гніздила ся зовсім не іділлічна біднота, бруд, убожество та темнота. Сільце з невеликою церквою на однім горбику і з просторою та невимовною брудною коршмою внизу при одинокій вулиці, що заразом була ложищем маленького гірського потоку, тулило ся як сирота одним своїм кінцем до чорного бору, другим губило ся в яру

над рікою. Від хаток, неотієних ніякою садовиною, крім верб та смерек, вибігали дві-три стежки на супротилежну гору, в низу покриту худими вівсьними нивками, а далі обгорілими пеньками недавно спаленої „пасіки”*) та корчами ялівцю. Сі стежки — то була одинока комунікація, що вела з сього світом забутого закутка далі на Бескид і в Угорщину.

Мені доводило ся їхати з Угорщини і минути те село не зупиняючи ся. Ми їхали верхи з провідником-угро-руським парубком із одного пограничного села. Ми поспішали, щоб на вечер добратися до найближшого містечка, та наш плян перемінила ріка. Минулої ночі в горах упав сильний дощ, і коли ми доїхали до ріки, ми побачили здоровий, жовто-каламитний вал, що зі скаженим клекотом, піняючи ся, бючись о береги та котячи, по своєму дні з глухим гуркотом грубе каміне, сунув ся в низ, перериваючи всяку комунікацію нашого села з дальшим сьвітом.

Коли ми почали зїздити над сам беріжок ріки, з одної хати вийшов чоловік, і побачивши нас почав махати нам обома руками і кричати щось. Хоч і як не далеко було від нас до нього, але за ревом та клекотом води ми не могли розібрати ані одного слова.

— Що, що! — закричав з усеї сили мій провідник.

Чоловік переліз тимчасом два перелази, відчинив ліску і вийшов на вулицю проти нас.

— Та куди там їдете? — запитав він не здоровкаючи ся з ними.

— Хочемо на другий бік, — мовив провідник.

— Та не видите, що вода велика!

— Та видимо. А не покажете нам, куди тут переїхати?

— Хиба перескочите, — мовив чоловік здвигнувши плечима.

— Як то? — запитали ми обидва враз.

*) Пасікою називають у горах місце, де весною вирубано, а в осени спалено ліс, щоб на весну на тому місці засіяти „збіже”, себ то овес.

- А так, що броду не є.
- А може де міст?
- Моста не є.
- А може добра кладка?
- Кладки не є.
- Ну, а так переїхати не можна?
- Каміне несе. Коням ноги потре.
- Ну, то щож нам робити?
- А перечекати, аж вода впаде.
- А коли впаде?
- Чей завтра.

— Значить, доведеться ночувати, — мовив я, обертаючи ся до провідника. — Не знаєте, де би тут переночувати? — додав я, обертаючи ся до місцевого чоловіка, бачучи, що мій провідник стоїть заклопотаний та чухає потилицю.

— Та де би? Хиба в коршмі.

Я зирнув питаючим оком на свого провідника. Сей усе стояв, держачи за повіді наших коней, і одною свобідною рукою чухав ся по потилиці.

— Ну, що, Михайле? — запитав я, бачучи, що він не говорить нічого.

— Та нічого, прошу пана.

— Підемо ночувати до коршми?

— Як пан знають. Я не піду.

— А то чому?

— Я вже раз ночував там та заляв ся не ночувати більше.

— А то чому?

— Тут, прошу пана, накусливіші блощиці на всі гори.

Відповідь була коротка і переконуюча. Я обернув ся знов до місцевого чоловіка.

— А не можна би просити ся до вашого егомосця на ніч?

— У нас нема егомосця. До нас доїздять що дві неділи на відправу.

— А може до якого газди?

— Та не знаю. Може би... Лиш не знаю, у кого би?

А потім, подумавши хвилину, він додав: — Хиба би у нашого навчителя.

— У вас хиба є навчитель?

— А є.

— То значить, є й школа?

— А є. Вже пять літ маємо школу.

— А деж той ваш навчитель?

— Та не далеко. Он тут за коршмою.

І він показав нам дорогу. Було справді не далеко. По дорозі, ідучи стежкою по-над потоком, що заступав місце головної сільської вулиці і якого берегом провідник проводив коний, я встиг розпитати у чоловіка, що їх навчитель молодий ще чоловік, живе сам, нежонатий, не виїздить майже нікуди з села, що у нього не буває ніхто чужий і що громада досить задоволена з нього не буває ніхто чужий і що громада досить задоволена з нього, бо вчить „дїтваків” пильно, не бе в школі, тай і з людьми людяний: у всьому порадить і не одного й грішми поратує, хоч сам живе бідно. Отак розмовляючи ми дійшли до „чколи”, що стояла на крутому березі над потоком. Заїзду до неї не було ніякого, тільки стежка гори невеличким, пустим огородом. Школа була такаж селянська хата під соломою, як і інші, збудована хиба о стільки відмінно від селянських, що складала ся з двох половин, переділених вузкими сїньми. Одна половина з трьома вікнами до города, се була шкільна саля, а друга з двома вікнами — помешкане вчителя. Перед сею половиною огород був скопаний, засаджений яриною, з між якої тут і там виростили гарні щепки яблунь та груш; пліт отїнювали густі корчі садженої малини, порічок та „веприн”. В однім куті стояла альтанка, отїнена густим диким хмелем та обсаджена смерічками. Смерічки, засаджені в два ряди перед дверима, по пять у кождім ряді, заступали місце ганку. Двері були заперті, але вчителя ми застали в альтані. Пора була літня, вакаційна, і шкільного занятя не було; він очевидно порав ся в своїм огороді, а тепер відпочивав у альтані та покріпляв ся квасним молоком і чорним житнім хлібом.

Я вийшов до альтани й поздоровив його. Він мотнув головою, не відповідаючи нічого на моє поздоровлене і не встаючи з місця. Я попросив його переночувати мене і мого провідника. Він видивився на мене якимось тупим поглядом і не перестаючи жовати, дивився досить довго, не говорячи ані слова. Я стояв у вході і дивився на нього з заклопотанем, не знаючи, як мені бути. На поміч мені прийшов селянин, що припровадив мене.

— Та вже, пане навчителю, будьте ласкаві! Я би й сам переночував панича, але знаєте, в мене тісно. А в корчмі не хочуть, бо там блощиці.

Учитель поклав ложку, встав і, не кажучи до мене ані слова, вийшов з альтани та пішов до перелаза, за яким стояв мій угоруський провідник з парою коний.

— Ти відки? — запитав він.

— Та з Волівця.

— А багато взяв від панича?

— Та два ринцькі.

— А заплатили тобі?

— Ну, то сїдай на коня і їдь до дому. Ще маєш час доїхати

— Та чому ні? До ночі доїду до своєї границі, а там я вже як дома.

— Ну, то добре. На, маєш десять крейцарів на тютюн. Їдь, а я вже панича проведу, куди треба буде.

Я з не меншим як досі зачудуванем слухав тої розмови і дивувався, як се так пан учитель, не розвідавши ся гаразд, розпоряджає ся моїм провідником. Я наблизився до нього і сказав:

— Ме ні би треба до Турки.

— Добре, добре, най він їде, — відповів якимось байдужно учитель, навіть не обертаючи ся до мене. І мій провідник поїхав. І місцевий селянин поклонивши ся пішов собі до дому. Ми лишили ся самі.

— Позвольте вам представити ся, — сказав я, знов наближаючи ся до нього.

Він усміхнувся якимось силуваним сміхом.

— Ніби я не знаю тебе! За першим разом пізнав. То хіба ти не пізнав мене.

Я придивився йому, та не міг пізнати. Се був чоловік на вид 35 літ, з довгою, чорною бородою, трохи згорблений, у літній полотняній блюзі і в таких самих штанах, з якимось не то мелянхолійним, не то заляканим і непритомним видом. Його очи немов уникали вашого погляду, але тоді, коли він не чув на собі вашого погляду, вони спочивали, вперті десь у одну точку, в якусь далечінь, немов відси визирали когось. Я глядів та не міг пізнати його. Він якось скривився, далі здвигнув плечима і похилив голову.

— Ну, тай не диво. Давно ми бачилися. А ти навіть у мене в хаті був. Моримуха Опанас — тямить?

— Та не може бути! — скрикнув я. — Опанас! Ні, ні за що не пізнав би! Та Господь з тобою! Відки ти тут узяв ся? Вчителюеш? І в такім глухім закутку! І стільки літ я не чував про тебе... Ну, ходи, оповідай, що з тобою?..

Я засипав його питаннями, та він похилив голову і якось з підлоба дивився на мене, немов би або не вірив у щирість мого зацікавлення, або міркував над тим, як би викрутити ся від моїх запитань.

IV.

У вечері при лямпі ми сиділи в кімнаті вчителя і розмовляли. У мене знайшовся чай та цукор, пан учитель роздув огонь та розігрів окріп, і ми згадали старий школярський звичай. поливаючи гарячий чай та закушуючи хлібом та бриндзею. Моримуха їв з апетитом, слухав моїх оповідань, та сам говорив мало. Оповідаючи про спільних знайомих, учителів та товарищів, я пильно дивився на нього, силкуючи ся пізнати давнього Опанаса, та все щось немов перепинювало мені, заслонювало знайомі риси, показувало в привичнім для мене обличчі якісь чужі, невідомі мені риси. Я мав таке вражінє, немов би в житю того чоловіка пройшла якась широка й глибока борозна, якою відорано його минуле від теперішнього. Кілька разів мені здавало ся навіть, що в заляканій чи апатичній, душі сього нового Опанаса ворухить ся щось, блимає я-

кийсь огник, що рад би освітити сю дивну борозну, що якісь питання, якісь признання снують ся у нього на язиці, раді зірвати ся та вилити ся, але якась таємна сила зупиняє, прогонює їх назад у глибину його душі. Я постановив собі допомогти тим боязким пташкам зірвати ся і вилетіти, постановив, як кажуть, легенько потягнути Опанаса за язик.

— А я недавно був у твоїм селі, — закинув я несподівано.

— В моїм, — з якоюсь дрожію в голосі відповів Опанас. І сумно всміхаючи ся додав: — Де там у мене яке село? Хиба те моє. де я тепер.

— У твоїм ріднім, — поправив я. — Там, де твоя батьківщина була.

— Минуло ся, забуло ся!

— І він махнув рукою і звів голову.

— Ну, але тебе там люди не забули. Хоч ніхто не міг сказати мені, куди ти подів ся.

— Благословляють мене?

— Не можу сказати, щоб так дуже, — мовив я. — А все таки не можуть вийти з дива, що тобі стало ся, що ти так ні сіло, ні впало продав свою батьківщину. А особливо я здивував ся. Адже я знав, як ти любив її.

Опанас кинув ся мов ужалений.

— Ти знав! Що ти знав? Ти міг знати лише частину. А про те...

Він знов махнув рукою і звів голову.

— Ну, Опанасе, скажи по правді, що се з тобою стало ся? Так ти якось ні з сього ні з того шез із нашого горизонту, так безслідно пропав... А ще потім та нагла продаж батьківщини.

— Се не по тім було, а дрібну перед тим, — нервово, мов зачеплений за болуче, втрутив Опанас.

— Ну, то вже чи по тім, чи перед тим, а все таки загадка. Я довідав ся про смерть твоїх старих і думав, що ти пішов сісти на ґрунті та господарювати. Вже збирав ся писати тобі на село, коли якось випадком довідав ся від селян, що ти продав усе...

— Ще до того Жидови! — додав він з гірким усміхом.

— І вибрав ся кудись. Зрозумієш і сам, що я не знав, що й думати про се.

— І щож ти думав?

— Нічого не думав. Зупинив ся на тім, що тут якась загадка, якої самою льогікою не розв'яжеш.

— А інші товариші що?

— Яюсь не доводило ся ні з ким говорити про тебе. Ти в товариствах ніколи не бував.

— Ну, певно, забули! — мовив Опанас. — І добре так.

— Але скажи, що таке тобі стало ся? Йшов у один бік і раптом звернув з дороги, тай гатьта! Немов якась кицька перебігла тобі дорогу.

— Опанас аж підкинув ся, мов ужалений.

— Кицька! Ти тямиш її?

— Кого?

— Адже ти отсе згадав про неї. Значить, знаєш щось. Догадав ся! Чи може чув що від когось? А може вона сама?...

І він з жахом впер в мене очи.

— Вибачай, Опанасе, але я бігме не розумію тебе. Про кого я згадав? Хто такий вона сама?

— Кицька.

— Що за кицька?

— Як то? Не тямиш Кицьки? І не знаєш моєї історії?

— Та нічогісінькож. І про яку се ти кицьку?

— Не тямиш? А, правда, ти не бував у Суберльової.

— Був пару разів.

— Ну, то може пригадаєш. А в тім...

Я пригадав собі каварню Суберльової, що була на розі вулиць Вірменської і Гродзїцких. Се була нічна каварня з дамською обслугою, свого часу ославлене місце гулянок золотої молодіжи. Я заходив туди рідко і то лише в день, тому й не диво, що назва Кицьки не сказала мені нічого.

— Таи була одна панна, — мовив яюсь нехотя Опанас. — Свого часу славна була. Її звали Кицькою. Брунетка, з розкішним волосем, з чорними, блискучими очима. Лице — кров з молоком. Зуби чудові. На устах усміх такий, що аж за серце хапав. Голос — у розмові, не в співі, бо вона мало

співала — але такого голосу я не чув ніколи. Тай загалом уся есна, кожний її рух, кожда рисочка, кожде слово, кожний по-зирк її очий — усе в неї було таке, що я від першої хвилі забув себе, все в неї мені видавало ся невиданим і нечуваним, таким, якому нема пари в світі. Не даром кажуть, що закохане — слабість, манія. Коли я побачив її, почув її голос і усміх, на мене найшла така хвороба і то в таким сильнім степені, що я навіть здумати не міг того, щоб їй оперти ся. Знаєш, що я звичайно не був ласий до жіноцтва, ані надто чутливий. Але тоді се наскочило на мене раптом, з такою силою, що я цілком стратив застанову. Так мов би з лісової гушавини нараз вийшов на лісову пожежу. І я станув без власної волі, без сили, без тям. Чув, що судьба заглянула мені в очи і що не втечу від неї.

Опанас зупинив ся. Він аж задихав ся, наговоривши сігілько одним духом. На його блідому лиці запалав горячий румянець, мов і справді випечений пожежою. Він говорив з очима втупленими в землю, немов углубляв ся в своє внутрішнє жите і бояв ся глянути мені в очи, щоб я крізь них не заглянув йому в душу. Помовчавши трохи та сербнувши чаю, він заговорив знов, проти свого звичаю сквапно, уривано, немое ловлячи образи, що несли ся по овиді його душі мов дощові хмари.

— Я не був частим гостем у Суберльової. Але раз засидів ся до пізного вечера. Сиджу за газетою, коли підвів очи, побачив її. Витрішив очи, мов сам собі не вірив. Зачудуване — се було перше, найсильнійше чутє, яке опанувало мою душу. „Невже“! „Чи справді“! — Такі питання вертіли ся в мойй голові, мов сухе листє в осінньому вітрі. Я сидів і дивив ся на неї. Коли вона проходила поміж столами, мої очи бігали за нею, які вірні собаки за паном. Коли наближала ся до мене, мене кидало в жар, пробігало дрожу. Коли вона щезала, я сидів мов оглушений і ждав її. Минала година за годиною у мене навіть не ворушила ся думка в голові, щоб іти кудись йти? Куди йти, коли тут був увесь світ, було сонце, було жите. Десь коло одинацятї прийшли деякі товариші, вже добре підпиті, з голосним реготом, веселі, співучі. Вони позасідали

при двох столах, замовили цілу масу коняків, а побачивши мене, притягли мене до себе. Вона вийшла, несучи замовлені коняки.

— А, Киценька! — закричали вони і почали тиснути ся до неї. — „Сервус”, Кицю! Як ся маєш? Здорова була! “Ві гец”?

Десятки рук простягли ся до неї, одні брали чарки з коняком, инші тисли ся до її грудий, рук, плечий, стану, доторкали ся її, щипали її. Я весь тремтів, стояв, мов обсіпаний приском. У мене в голові шуміло, немов мене оглушено довбнею. А вона йшла спокійно, байдужна на всі безсоромні рухи, дотики та окрики. На її лиці грала якась маєстатична усмішка, немов увесь отой п'яний гармідер не досягав до її п'ят, не міг доторкнути ся до неї, ані тим менше опоганити її. Я також узяв чарку з її рук і почув при тім, як її очи спочили на мені. Я затремтів увесь, кров ударила мені до голови, і та чарка коняку полила ся в моє нутро мов огненна течія. Я якось безтямно зажадав ще одної „колійки”, а далі не тямлю, що діяло ся зі мною. Знаю лише, що у мене, в кишені було двацять гульденів, із яких я другого дня не знайшов ані цента, що ми ревли пісень і перекидали ся цинічними жартами, що вона сиділа у мене на колінах і торгала мене за вуха, а я плакав, цілував її руки і безтямно белькотав: — Киценько! Житє мое! Киценько!

Хто, коли й як завів мене до дому, роздяг і поклав до ліжка, я й доси не знаю. Я прокинув ся другого дня аж десь над вечером з тріскучим болем голови. В горлі щось пекло, в ухах шуміло, і я не міг отямити ся, де я і що було зо мною. Та коли нарешті я зволік ся з ліжка і вимочив голову в воді, мені почала вертати пам'ять прожитої ночі. Я не почував ні сорому, ні жалю, не міркував ні про що, хіба про те, що у мене нема гроший, щоб і сеї ночі бачити її, бути з нею. Та се була не велика ще турбота. Я одним позирком обміркував що з моєї гардероби можна продати, щоб добути гроші. Книжки, розумієть ся, без ніякого міркованя пішли зараз „на гебрайку”. Пішов і годинник. О десятій я вже сидів у каварні і знов мучив ся: і горів, і тремтів, дивлячи ся на неї. Вона хо-

дила поміж столами, гарна, маєстатична; ані сліду втоми, переполою, невиспаної ночі не було видно на її непорочно чистім, дитячо-невиннім лиці. На мене вона якось не дивила ся, а може тільки робила такий вид, немов не бачить, не пізнає мене. Я просидів отак мовчки до першої години, пив, одну чарку по другій і не осмілював ся заговорити до неї, та й вона не чіпала мене, хоч тут то там поблизу мене лунав її срібlistий сміх, коли до неї заговорювали або зачіпали її знайомі паничі. По першій я вийшов із кавярні і пішошв до дому.

Почало ся для мене жите від ночі до ночі. Я покинув ходити на унівеситет, покинув думати про себе, про свою будущину, жив тільки тим, що бачив її, ловив вухом її сьміх та її слова, думав про неї. Після тої першої ночі я не пробував заговорити до неї, тай вона, бачучи, що я не пю і не сиплю грішми, не цікавила ся мною і немов зовсім не добачала мене. Та мені про се було байдуже. Я не був заздрісний, коли инші жартували з нею, обіймали, щипали або цілували її. Я, бачилось, навіть не любив її так, як люблять закохані. Я тільки почував невідхильну потребу що дня бачити її, так як відчуємо потребу світла та повітря.

V.

Ми допили чай, але спати нам не хотіло ся. Мені цікаво було дослухати до кінця Опанасову драму, в якій для мене виявляла ся чим раз яркійше вся його тиха, та глибоко пристрасна натура. А Опанас очевидячки рад був, що може перед кимось висповідати ся, що знайшов слухача, який розуміє його і симпатизує з ним. Він потер долонею чоло, поглядів на мене якийсь час недовірливо, немов бояв ся мого осуду, але не бачучи на моім лиці нічого такого, що могло би знеохотити його, відвернув ся знов очима до кута і почав тихим голосом:

— Сказати тобі по правді, все те, що далі стало ся зі мною, се був якийсь такий чортівський танець, що я й досі не приберу йому назви. Иноді мені здаєть ся, що то був сон, що я від тоді й доси сплю і ось-ось прокинув ся таким самим студентом, яким був тоді, коли побачив Киценьку. А иншим разом я готов вірити в чудо, в призначене, в чари, в що хо-

чеш, так неправдоподібно видаєть ся мені все те що тоді стало ся зі мною. Зрозумієш, що й оповісти тобі всю отсю історію не зумію докладно. Мабуть не одно важне діло шмигало поуз мене, а я й не завважував його, і навпаки, моя увага не раз серед того шаленого виру подій зупиняла ся на маловажних дрібницях, на привидах, із яких потім годі було зліпити щось ціле та природне.

Почало ся з того, що одного дня я одержав із дому телеграму. "Приїзджай зараз. Твій тато". Щось немов торкнуло мене в душі, коли я прочитав ті слова. Але телеграму я одержав о десятій годині вечером, саме коли вибирав ся до кавярні Суберльової, щоб пасти свої очи видом Киценьки. У мене тремтіли руки. Я кинув телеграму на стіл, не думаючи про неї, натиснув шапку на вуха, бо на дворі ревла та свистіла хуртовина і біла в очи снігом. і побіг вулицями. У мене було ще в кишені кілька гульденів, одержаних за продаж годинника. За пів години я сидів уже в кавярні серед клубів диму та п'яного гамору, пив чорну каву читав газети, а властиво читав иноді очима надруковані сторінки, а сам ненастанно глядів на двері, якими мала вийти вона. Але минула десята — вона не приходила, минула одинацята — її не було, минула дванацята — Киценьки ні слуху ні духу. Я сидів мов у горячці, пив одну чарку за другою, в голові у мене шуміло, перед очима скакали друковані букви з газет, які я держав у руках, та думка не клеїла ся в моїй голові. Нарешті по важкій боротьбі з самим собою, я зважив ся запитати у одної з тих панночок, які usługували сьогодні, що стало ся з Киценькою?

— О, вона вже не прийде сюди! — весело відповіла панна, сідаючи біля мене і дмухаючи мені дим із своєї папіроски просто в очи.

— А то чому!

— А вам цікаво знати?

— А вжеж цікаво.

— А мені не цікаво оповідати.

ГАЛЯ 1-ША.

ГАЛЯ 2-ГА

— А чого треба щоб вас зацікавити?

— Го, го, багато дечого треба. А поперед усього два келішки коняку, щоб добре бесідувало ся.

Я велів принести два келішки коняку: Вона стукнула ся зі мною, пригубила свою чарку, а решту виляла на тацку. Я акож лише пригубив і не пив.

— Отже що стало ся з Киценькою?

— Нема її.

— А деж вона?

— А на що вам знати?

— Треба.

— А пощо треба? Так вам вона сподобала ся?

— Та вже чи сподобала ся, чи ні, а треба.

— Е ні, я на таке не пишу ся. Кажіть, подобала ся вам чи ні?

— А вжеж сподобала ся.

— І ви закохані?

— Смертельно.

Мої уста сміяли ся, а за серце стискало щось мов кліщами

— А, коли смертельно... Але пийте! Чому не пете?,

Я випив.

— Ще два коняки! — гукнула вона кельнерови.

— Пан велить? — запитав мене кельнер, не дивлячи ся на неї.

— Так, -- сказав я машинально, не зводячи з неї очий.

Вона знов дмухнула мені димом із своєї цигаретки просто в очи.

— Смертельно! Бідний хлопчина! І за що властиво? Ну, скажи, за що ти любиш її?

— А бо я знаю! Так якось трапило ся. Але де вона?

-- Може дома.

— Чому не прийшла сюди?

— Бо її відправлено. А може й сама виступила. Сього не знаю.

-- А де вона живе?

— Тут же на другім поверсі.

Мене мов штовхнуло щось. Я хотів було в тій самій хвили відіпхнути свою розмівницю, зірвати ся з місця і без тямки бігти кудись, бігти до неї, щоб лиш побачити її, бути на

хвильку близько неї. Та все таки я переміг себе, зробив байдуже лице, покликав кельнера, заплатив і вийшов. Опинивши ся на вулиці я мимовільно обтер собі піт із чола і важко відтхнув, мов вирвав ся зпід тяжкого тягару. Потім я пішов вулицею навманя, силкуючи ся зміркувати, що властиво стало ся ! що значить для мене ся новина? Вона покинула службу в кавярні. Чому? Ну, се байдуже. Але вона без служби. Може в прикрім стані? Може її прогнано, скривджено при виплаті? Може у неї стара мати, дрібні сестри та брати, яких вона мусить удержувати? Мені набігали на ум різні положеня де дівчина, ніби то пропаща, являла ся героїнею, що жертвувала свою дівочу честь на удержанє своєї рідні. Я постановив собі навідати ся до неї, розпитати у сторожа про її обставини, віддати все, щоб допомогти їй. Я укладав собі різні пляни, як доступити до неї, зблизити ся до неї, здобути її довіре, і з тою постановою зайшов до дому, розібрав ся на потемки і ліг спати.

І спав твердо десь до другої по полудни. Мене збудило сильне стуканє до дверей. Листок із телеграмою. Я відчинив, підписав рецєпіс, машинально розірвав телеграму, прочитав. "Приїзди зараз. Твій тато"! Я здивував ся. Що се таке? Яж уже дістав таку телеграму. Чи се та сама надана через помилку другий раз? У нас почтар иноді напєть ся та нерепутає висилку. А коли ні, то що се значить? Чого два рази те саме телеграфують? Чого приїздити тепер, зимою, в таку фугу? Зелізнича станція у нас мала, від неї чотири милі дороги саньми, у мене нема й одежі такої, щоб можна було пускати ся в таку дорогу. Що се може значити? Я тер долонею чоло, мучив ся думками, напив ся води і заснув. А коли прокинув ся десь коло пятої, одинокою моєю думкою була Киценька. Що з нею? Як добрати ся до неї? Де здибати її? Про телеграму я й не думав. Зібрав ся, замкнув покій і вибіг на місто. Побідавши, я побіг на Вірменську і почав ходити поперед каменницею, надіючи ся здибати Киценьку, коли буде входити або виходити з брами, а тоді вже, — що тоді буде, я й не брав ся думати, але чув у своїй душі якусь незломну постанову, якусь непохитну певність, що тоді здобуду ся на якийсь

рішучий крок.

Десь коло семої вона вийшла, гарно одягнена, в барвистім капелюсі з великим струсячим пером. У мене завмерло серце. Я поклонився їй, але підійти до неї, заговорити не було ані думки. Вона злегка кивнула мені головою і пішла гордо випрямлена вулицею. Я йшов за нею в віддаленю яких двацятьох кроків. Я не зводив очей із її капелюха, мов моряк із полярної звізди. Мене потручували, мені ставали на ноги, сніг замітав мені очи, та я не зважав ні на що. А вона озирнула ся раз, озирнула ся другий раз і очевидно все пізнавала мене. Що діяло ся в моїй душі в ту пору — страшно подумати. Одинока думка: не вже вона така? Ся думка, така натуральна в данім випадку, вистарчала для мене за ціле пекло. Я біг за нею, весь тремтячи, задиханий, безтямний, а вона, здавало ся, йшла все швидше, віддаляла ся від мене все більше, вибирала самі найлюднійші вулиці, потім вийшла на ринок, пройшла одним боком, вийшла на Трибунальську. Її капелюх чим раз частійше тонув у потоці чужих темних постатей і на раз щез зовсім. І я побіг на перед, кинув ся сюди й туди — нема Киценьки. Мов шалений бігав я по всіх сумежних вулицях, довкола ринку, по Галицькій, по Маріяцькій площі, — ніде не було її. Щезла, мов парю розвіялась. Сніг ліпив чим раз дужчий. Коло десятої почали вулиці пустіти. Я ще якийсь час ходив, мов вартовий, перед брамою. тої каменниці, де жила вона, але даремно ходив: Киценьки не було ані сліду. Мабуть вернула до дому швидше. А може знайшла де инший обовязок, що зупиняв її всю ніч? Але де? Нічних каварень таких, як Суберльової, у Львові не було. Я даремно ломав собі голову і по дванацятій, весь розбитий, утомлений, мокрий і зіпрілий, вернув до дому. Сторож, відчиняючи мені браму, набурчав на мене, що раз-у-раз волочу ся так до пізна, а тут телеграфний післанець розбивав ся за мною.

Що за лихо з тими телеграмами? — подумав я і Махнув рукою, мов обганяючи ся від влазливої мухи. Але вдумувати ся в положене моєї батькіщини я не мав ані часу, ані охоти, ані сили. Я роздяг ся, весь продрог у нетопленій хаті і, обвинувши ся ковдрою та накинувши ще на ковдру все моє мокре

убране, я лежав дзвонячи зубами та трясучи ся мов у пропасниці, поки важкий сон не наліг на мої повіки.

Рано я прокинув ся з сильним болем голови. Я мав таке чуте, що хтось довбнею бе мене по тію. Важко стогнучи, я підвів голову і тільки по хвилі розібрав, що хтось сердито стукає до моїх дверей. Я зволік ся з ліжка, босими ногами пішов до дверей і відчинив. У клубах морозної пари, що бухнула до покою, стояв возний від телеграфу.

— Я вже думав, чи вас не вбито, або чи ви не загоріли? — мовив він. — Пів години стукаю до дверей, тай годі вас добути ся.

І він подав мені дві телеграми.

— З одною я вчора не міг вас дождати ся, — пояснив він. Надію ся, що нема там нічого пильного.

Я підписав оба рецепіси, дав возному двацять крейцарів, затулив обі телеграми в жменю, січучи зубами, замкнувши двері, закопав ся знов під ковдру. Якась невимовна млість опанувала мене, якесь ослаблене не то тіла, не то волі. Я лежав, як колода, грів ся. Ворухнути рукою або ногою видавало ся мені величезною, надсильною працею. З телеграфами в жмені я швидко заснув, не розгортавши їх.

Що було далі, не тямлю. Мов крізь сон пригадують ся якісь люті стукання, якісь голоси, якісь холодні руки, що стискали мене мов кліщами, а далі все заволікає сіра, непрозора мряка.

VI.

Опанас помовчав хвилю, передихнув, обтер піт, що виступив йому на чоло, і, зирнувши несміло мені мені в очи та переконавши ся, що я не дрімаю, почав оповідати далі.

— Я прокинув ся в шпиталю. Мені сказали, що я пролежав без тямі два тижні. Безтяминого спровадили мене сюди. Коли сторож, почувши стогнане в моїм покою, покликав поліцію, ся виважила двері і веліла забрати мене до шпиталю. Обі телеграми і пару листів, що прийшли були в часи моєї хвороби, знайшов я обік себе в шуфляді нахткаслика. В одній телеграмі були слова: „Благославляю тебе, твій тато”, а в другій відомість про смерть мого тата. В листі наш гро-

мадський писар доносив мені про те, як мій тато, а зараз по ній моя мама, занедужали на тиф, як обоє бажали конче бачити мене перед смертю, послали післанця за післанцем до телеграфу, як тато не дїждавши ся мене вмср, а за ним до трох день умерла й мама. Тепер з порученя начальника громади доносив мені, що мою рідну хату опечатано, що тато при свідках полишив для мене все своє добро, що про се вже заявлено до суду, і взивав мене, щоб я як найшвидше зголосив ся обняти в посідане свою батьківщину.

Я читав ті документи і дивував ся. Мені здавало ся чомусь, що все те мені відоме, що я сам був там, ішов за похороном свого батька, прийняв благословеньство від матері і перебув усе те, що повинен був перебути при такій нагоді. І ніщо тепер не ворушило ся в моїм серці при тій вісти. Так відразу й вийшло, немов усе те так і муїло стати ся, і власне тепер, у сю пору. Я почув навіть якесь облекшене, мов на мені порвали ся якісь пута, що вязали мене, і мов тепер я буду міг свобідно полетіти кудись, розпочати щось таке, про що перед тим навіть не смів лодумати. Про Кицьнюку я неначе зовсім забув, вона не існувала для мене, в голові не ворушилася ся про неї ані одна думка.

Я пролежав іще кілька день у шпиталі, поки міг вийти на світ. Та скоро тільки я вийшов на вулицю і мене обхопило холодне сїчневе повітре і в очах бамигтіли діяменти — відблиски снігових зірочок, розіскресних сонцем, я в тій самій хвилі почув, як думка про Кицьнюку, непереможне бажане летіти до неї, шукати її, кинути їй до ніг усе що маю, віддати себе їй увесь без огляду — опанували всю мою істоту. Ще нетвердими кроками я поспішив на Вірменську і почав вартувати перед брамою, відки надїяв ся виходу Кицьнюки. Пару годин я ждав даремно, деремерз і пустив ся ходити по вулиці, коли нараз на розі наткнув ся на Кицьнюку. Вона йшла з ринку. Я з неописаною трівогою поклонив ся і став наче вкопаний. Вона зиркнула на мене, всміхнула ся, зупинила ся, подумала щось, потім приступила до мене і мовила коротко:

— Ходи до мене!

Я жажнув ся, немов би ось тут коло мене вдарив грім. Та про те я машинально пішов за нею. На другім поверсі у відкритих дверях вона ждала на мене зі свічкою в руці. Я зупинився в нерішучості. Вона взяла мене за руку і потягла за собою, шепнувши одно слово:

— Ходи!

— Я ввійшов. Вона замкнула двері і попросила мене зняти пальто і сісти собі. Її помешкане складалося з простого, ясного покою й ниші, де стояло її ліжко. Покій був уряджений як сальоник, обставлений зі смаком, хоч без виставности. На мене дихнуло любе тепло, не знаю чи від натопленої печі, чи від її особи. Вона скинула з себе пальто, і опинилася переді мною в елегантній вовняній сукні, скромно і зі смаком зачесана. На її лиці не видно було ані сліду заклопотання. Поверталася свobodно, з тою властивою їй маестичною грацією, що так хапала мене за серце. Повештавшися по помешканю, поправивши перед зеркалом волосе і кокарди під шиєю, немов хочачи дати мені хвилю часу отямити ся, вона станула передо мною і, вдивляючи ся мені в лице, з таємничим усміхом запитала:

— Любиш мене?

Я не відповів нічого, тільки вхопив її обидві руки і почав покривати їх поцілунками. Сльози ринули мені з очей, закапали на її руки.

Вона сіла біля мене на кріслі і пригорнула мене до себе, притулила мою голову до своїх грудий. Я тихо хлипав.

— Ну, ну, цить дурненький! — мовила вона. — Явсе знаю. І чого було не прийти зараз тоді, як тобі Наталя казала? Треба було конче простудити ся і йти до шпиталю?

Я з жахом поглянув їй у лице.

— Кажуж тобі, що все знаю. Про тебе було в газетах. І про те, що твої старі померли.

Я тільки в тій хвилі догадав ся, що телеграми і лист, які я знайшов у шпиталі, були порозпечатувані. І як се я в першій хвилі не доглянув сього? А вона встала, поправила огонь у печі і лямпу на столі і знов стала переді мною.

— Ну, скажи що? Чого тобі треба від мене?

— Нічого, — відповів я. — Я щасливий тим, що ти дивишся на мене.

— Ха, ха, ха! — засьміялася вона. — От іще дивачина! Ну, але скажи, що думаєш робити тепер?

— Не знаю. Нічого не думаю.

— А багато лишили тобі старі?

— Не знаю. Гроший певно ніяких, але господарство, поле.

— Кількож се може бути варта?

— Не знаю. Три, чотири тисячі.

— Гм!

Вона пару разів пройшла ся по покою, немов обмірковуючи щось, а потім знов стала переді мною.

— І щож ти думаєш робити з тим?

— Не знаю.

— Може хочеш іти на село, осісти на ґрунті? А може й від мене зажадаєш, щоб я йшла з тобою, зробила ся селянкою і годувала гуси та свині?

Я з переляком видивив ся на неї. Таке жадане видало ся мені чимось бездонно абсурдним та неможливим.

— Ну, скажи бо! Говори! Думай!

І вона обома руками потермосила мене за плечі.

— Зроблю все, що звелиш, — прошептав я.

— Так? Ну, се гарно. За се люблю тебе. На!

І вона нахилила ся і поцілувала мене в чоло. Від дотику її уст у мене мов огняні мурашки забігали по-під шкірою.

— Слухай же! — мовила вона, знов сідаючи біля мене і пригортаючи мою голову до своєї груди лівою рукою. — Подобаєш ся мені. Хочеш їхати зі мною?

— Куди?

— В світ. Я не думаю сидіти в тім проклятушнім Львові. Тут мені не місце. Тут я Киценька і ніщо більше. А мене тягне до чогось висшого. Чую в собі силу, талант, огонь. Хочеш допомгти мені вирвати ся з сеї проклятої нори?

— Все віддам, щоб допомгти тобі, — скрикнув я з запалом.

Вона скоса з усміхом дивила ся на мене.

— А ти навіть гарний, коли не киснеш. Люблю такий за-

пал у молодих хлопців. Дай уста.

І вона вхопила обома руками мою голову, прихилила до себе і поцілувала мене в уста. Я стратив пам'ять. Якась невимовна розкіш наповнила мое серце. Думалось, що зомлію, що мину ся в тій хвилі.

— Слухай же, — мовила вона далі. — Віднині за тиждень їду геть зі Львова. Мушу, не видержу довше. Коли хочеш їхати зі мною, будь готов до того часу. Віднині за тиждень у вечері. Ось тут зліквідуй свої діла, продай свою снадщину, чим дорожше, тим ліпше. Роби як знаєш. Віднині за тиждень, у вечері, ось тут жду на тебе. Не прийдеш від завтра за тиждень, уже менс тут не буде і ніхто не знатиме, де я. Як би не ти, як би не те, що ти подобав ся мені від першого разу, і як би не ота пригода з тобою, що попала в газети, я булаб уже виїхала перед тижнем. Отже чуєш? Розумієш? На, поцілуй мене і йди тепер і роби як знаєш. Я не силюю тебе, але ждатиму. Хочеш закоштувати щастя зо мною, то приходь. Добра-ніч.

Я поцілував в її уста, в руки і вийшов позбавлений доразу власної волі, вийшов її невільник. Моя доля була запечатана, і я не міг навіть подумати про те, щоб бороти ся зі своїм призначенем.

VII.

Опанас замовк. Я підвів очи і глянув на нього. Його лице було смертельно бліде, з очий градом котили ся сльози.

— Опанасе! — скрикнув я. — Годі тобі! Тебе занадто розворушують ті спомини. Ходім спати, а то ще занедужаєш.

— Ні, не бій ся — відповів він. — Не занедужаю. Навпаки. Ти не знаєш, яку полекшу на серці робить мені те, що можу раз поділити ся тими споминами з кимось иншим. Десять літ я мовчав і носив їх, мов камінь на серці. То вже тепер, коли твоя ласка і коли... Але ти може втомлений з дороги, спати хочеш?

— Ні, зовсім ні! — запевнив я. — Та й хиба би чоловік деревом був, щоб твоє оповідане не прогнало йому сон із очий.

— Но, но, без комплементів! — осміхнув ся він, обтер очи

і веселішим голосом говорив далі.

— Мені з рештою небогато й лишило ся оповідати. Хі-нець історії не цікавий, можна й наперед догадати ся його. Я зараз на другий день поїхав у село, оглянув свою батьківщину і заходив ся шукати купця на неї. Певна річ — по тихо. Селяни всі радили мені вертати в село, господарювати, але ніхто не знав, що кипіло в моїй душі. Залагодивши потрібні судові формальности, я продав місцевому арендареві всю свою батьківщину за пять тисяч. Лице горіло мені з сорому, серце кра-яло ся, коли я підписував контракт, але у мене не було вибору; над усім панував образ Киценьки. Думка про те, що се її воля, її наказ, що вона жде мене зі своїми палкими обіймами й огнистими поцілунками, зі своєю ненаглядною красою й грацією, — ся думка переважала все. І коли по доконанні продажі я, мов злодій, виїздив із села, я прощав ся з ним без сліз, без жалю; я чув тільки звиток з п'ятьма тисячоренськовими банкнотами на грудях, а серце було повне Киценьки. І коли обурені селяни на відїзді обкидали мене лайками, прокляттями та жменями болота, я кулив ся та хилив ся мов під громом, але не почував ніякого жалю, ніякого гніву, ніякого сорому. Киценька заслонювала мені весь світ, замінювала всі почуття, заповнювала всі бажання.

Був остатній вечір перед визначенням нею речинцем її відїзду. З якою душевною мукою біг я на Вірменську! Ану-ж одурила! Ану-ж відїхала без мене! Що тоді? Передо мною рознімала чорну пашеку якась страшна безодня. Опинивши ся на розі Вірменської, я зирнув у гору на її вікна. Ах, вони були освітлені! — значить, не виїхала! Як вихор полетів я гері сходами, застукав до її дверей і не дожидаючи голосу, влетів до покою. Вона сидїла на великім кюфрі в подорожнім убраню, з очима оберненими до дверей. Її лице було бліде-блїде, очи горіли.

— Ось я! — скрикнув я, переводячи дух. — І ось тут — на!

І я поклав перед нею пять тисячоренських банкнотів. Вона всміхнула ся і махнула рукою.

— Сховай се! Я ждала тебе. Бачиш, я готова до дороги. Подзвони на сторожа, щоб покликав фіякра.

Я подзвонив і розпорядив ся, а потім обернув ся до неї.

— А як би я був не приїхав, запізнив ся о пів-години, то ти булаб відїхала без мене?

— Розумієть ся, — сказала вона коротко.

Я взяв її руку. Вона була холодна, як крига.

— Що тобі таке? Ти хора? — запитав я її.

Вона не відповідала.

— Киценько! Житє мое! — скрикнув я. — Скажи мені, ти ненавидиш мене? Не рада, що я прийшов? Хотїла їхати сама, без мене? Коли так, то на тобі гроші і їдь. Я не маю ніякої претензії.

Я подав їй гроші. Вона легким рухом руки відсторонила їх, потім усміхнула ся — як мені здавало ся, кріз сльози — і своїм звичаєм, узявши мою голову в обидві долоні і пригорнувши її до себе, поцілувала мене в чоло і мовила:

— Який ти дурненький! І не вгадав. Знаєш, я вже почала була сумнівати ся, чи ти приїдеш. Думала, що твоя батьківщина переможе в твоїй душі мій образ. Ну, а як би ти не був приїхав, я булаб, розумієть ся, відїхала, але з одним наміром.

— З яким?

— Се вже мій секрет .

— Скажи мені його.

— По що?..

— По що? Щоб я знав.

— Про мене. З наміром — на найблизшій станції або за станцією кинути ся під колеса залїзниці.

Я з жахом обняв її, немов хтось силкував ся вирвати її у мене.

— Киценько, а то чому? — скрикнув я.

— Ну, у мене не було иншого виходу. Так памятай собі: сьогодні ти своїм прибутєм уратував мене від неминучої...

Кінець сього реченя я заглушив своїми поцілунками.

Десять мінут пізнійше ми сїли на фіякра і поїхали до залїзниці.

— Кудиж ми їдемо? — запитав я.

— А тобі що до того? — відповіла вона різко. — Ідемо, куди я хочу. Ти тепер мій і я роблю з тобою, що сама захочу.

Доки —

— Доки що?

— Доки не кину! Ха-ха-ха! Страшно тобі?

— Ні, не страшно.

— Любиш мене про те?

— Люблю.

— Ну, глядиж! У мене тверда школа.

Ми надопіли як раз на кур'єрський поїзд до Відня. Вона взяла два білети другої класи, віткнула щось у руку кондукторови і, коли поїзд рушив, він запер за нами купе. Тоді Киценька кинула ся мені на ший і цілуєчи мене мовила:

— Ну, тепер починаєть ся наша шлюбна подорож!

У Відні ми стали рано. Я був безтямний, ошшоломлений, а вона — мов зовсім нічого. Покликала пакера, заговорила до нього чистітінки віденським діалектом, щоб замовив нам фіякра, і ми заїхали до якогось готелю. Там нам дали дві гарні кімнати, і в них я прожив з Киценькою чотири дні — чотири найщасливіші дні мого життя. Що я буду тобі описувати те, що пережив тоді! Такі речі не описують ся, а хто їх не пережив сам, той не відчує ніякого опису, а головна річ, кожний із тих щасливців, яким випадають на долю подібні дні, переживає їх по своєму. Киценька розсипала передо мною всі чари своєї краси, свого доброго, справді золотого серця, свого незвичайного розуму. Кожда хвилина мого і побуту з нею відкривала мені в ній щось нове, принадне, любе. Ані одна хмариночка, ані одно непорозум'я, ані одна брутальна чи цинічна рисочка не закаламутила того світлого, чистого образу, який зложив ся в моїй душі в її подобизну. Все і асюди вона була супроти мене така суцільна, натуральна і, бачимось, непорочна душею, а при тім весь спосіб її поведження виявляв стільки простоти й делікатности, що я тільки тоді пізнав, до якої висоти може цивілізація піднести людину, а спеціально жінку. І я всім еством поклонив ся тій цивілізації і поклав собі метою служити їй усе своє жите ширити хоч ті слабкі її промінчики, які здужав захопити. А дивлячи ся на Киценьку і любуючи ся нею, я в душі запитував себе, відки се і яким правом я, бідний Рутенець, приходжу до того, щоб

роскошувати ся такою перлиною людського роду?

Було щось загадкове, таємниче в її поведінці, якісь наглі скоки, мов непереможні пориви якоїсь темної сили. Я кілька разів запитував її, благав, щоб відкрила мені свою душу, поділила ся зо мною всім тим, що тисне й турбує її. Вона якось милосердно всміхала ся при тих словах, гладила мене попід бороду та говорила:

— Ну, ну, ти дурненький! Годі тобі.

А потім сяде до фортецяна, вдарить кілька акордів і за-тягне пісню. Співала і грала чудово — бодай я ні перед тим, ні потім не чув нічого кращого. Особливо любила одну пісеньку — може й сама зложила її...

В день мене любить
Сонце в просторі,
Я ж покохала
Нічні зорі.

В день мене сонце
Цілує в очі,
Серденько-ж прагне
Темної ночі.

Як би я мала
Над сонцем силу,
Я б його вклала
В темну могилу.

Я б заміняла
Сонце за свічку,
Всі дні-б віддала
За одну нічку.

А проспівавши кинеть ся до мене, цілує і пестить і при-говорює:

— Розумієш се? Розумієш? Знаєш, яка я? Ну, то не допи-туй ся далі.

Я не розумію, не хотів розуміти нічого по-над те, що да-гал мені хвилинка. Одно тільки я прочував, що таких хвилинок

ніякому чоловікові в світі, а тим менше мені, не могло судити ся багато.

От тим то мене майже зовсім не здивувало, коли збудивши ся пятого дня, я не застав Киценьки на її ліжку, і коли покликана моїм дзвінком *Zimmermädchen* сказала мені, що „*die gnadige Frau ist verreist*”. Правда, у мене при тій відомості зробило ся на душі так, немов наді мною раптом погасло сонце, але зараз же потім прийшла рефлексія і почала шептати мені: „А тиж як думав? Воно лише для тебе світить? І для тебе сходило? Будь рад, що й стільки бачив його!”...

Якийсь час я снував по покоях, мов неприкаяний, не знаючи, що робити, за що взяти ся. Потім, глянувши на її нахткастлик, я побачив на ньому лист із написом на конверті „*Fidelio*”. Се мене вона назвала тим романтичним іменем. Я отворив той лист і прочитав. І раджу тобі також прочитати його. Нехай він сам говорить за себе. Тим більше, що я тепер і не потрапляю висловити тобі й сотої часті того вражіння, яке він тоді зробив на мене. Ось на тобі його. Бачиш, я справив собі на нього срібну пушку — одну люксову річ, яка є у мене. Бо се-ж найбільша моя святість, одинока памятка жінки, що раз на все заповнила мою душу. Читай і міркуй сам, що маю судити про неї.

І він із окремої шуфлядки свого столика виняв невеличку, гарно зроблену пушку, відчинив її і виняв із неї маленький листок у незапечатаній конверті. Заким подати його мені, він притулив його до уст.

— Ще чути запах тої перфуми, яку вживала вона тоді, — мовив Опанас, і по короткій мовчанці додав: — Знаєш, я не забобонний, але поклав собі в душі таке віруване: доки від сього листа чути її перфуму, доти я певний, що вона живе, і значить, доти можу надіяти ся, що вона ще верне до мене.

Я розгорнув листок, писаний дуже гарним жіночим почерком на моднім перед десятима роками листовім папері, і прочитав ось що:

„Дорогий мій *Fidelio*! Пора нам розійти ся. Я їду, куди кличе мене доля. Не сердь ся, що виїзжаю без прощання. Вір мені, так буде ліпше. І не винувать мене, що користую ся

грішми, які ти подарував мені. Беру їх як доказ твоєї любови. Я дала тобі за них те, що могла дати на разі, і вважаю себе на далі твоєю довжницею. Надію ся, що прийде ще час мені поквітувати тебе. Вірю в твою вірність і щирість, що ти не обвинуватий і не будеш пошукувати мене. Се з рештою і не придалось би ні на що. А тепер слухай моєї ради. Вертай назад до свого рідного краю. Кінчи студії, здобувай собі житеве становище. І доки у тебе в душі не вигасне спомин про мене, не забувай хоч до року написати мені пару слів на адрес: А. Z. № 12. Wien VIII, poste restante. Як живеш, чим займаєш ся, чи жоватий, — чуєш, се доконче — і яка твоя адреса. Чи дістанеш коли яку відповідь від мене, чи ні, а ти не забудь написати. Се потрібно. А тепер бувай здоров! Ти спиш солодко. Цілую тебе в чоло. Твоя Киценька.

Р. S. Наш готелевий рахунок я вирівняла Тобі на дорогу і на перші потреби лишаю в твоїй валізі сто гульденів. Більше не можу. Ну, до побачення!

— Ось тобі й уся моя драма, — мовив зітхаючи Опанас, коли я, дочитавши лист, зложив його і віддав йому, а він знов обережно помілував його, сховав до пушки, а пушку до столика.

— Ну, і щож ти зробив потім? — запитав я.

— Зробив усе так, як веліла вона. Не шукав за нею, поїхав із Відня, а зрікши ся раз на все всякої думки про кар'єру, пішов зі Львова до Станіславова, скінчив там учительську семінарію, зробив іспит і отсе вже п'ять літ учителюю тут у горах та сію по троху зерно цивілізації в темнім закутку.

— А до неї пишеш?

● — Раз на рік. Коротко, без чутливости, подаю лише реляцію із мого житя, свою адресу і поздоровлене тай годі.

— А дістав коли відповідь?

— Ніколи. Анї слова.

— І не знаєш, де вона, що з нею?

— Нічогосінько не знаю. І байдуже мені. Люблю її живу споминами про неї, — і досить мені. І ті спомини піддержують мене в тяжких злиднях. А з по-за туманів невідомого все мов її біла рука киває до мене і чуєть ся її останнє слово: До

побачея!»

Опанас замовк, задумав ся. Лямпa почала погасати. Ми полягали спати.

Другого дня по сніданню обидва ми вибрали ся в дорогу. Опанас провів мене до місточка, куди було треба. Він був замислений, але спокійний, оповідав про свої заходи коло просвіти селян та їх економічного піддвиження, про свою ненастанну боротьбу з властями. Про Киценьку не було ані згадки.

VIII.

Минуло звиш п'ятнацять літ від того часу. Я знов стратив із очий Опанаса. тим більше, що на два чи три мої листи до нього не одержав відповіді. Аж літом 1904 р. я побачив ся з ним на вічу галицьких і буковинських учителів. Він значно постарів ся, посивів, запустив велику бороду, але все-таки держав ся просто, був статний і крепкий, говорив сміло. Давнього заляканого погляду, мелянхолійного зітханя не було ані сліду. Се був очевидно чоловік, який знав, що і по що робить, а чуючи за собою совісну і позитівну працю, глядить кождому сміло в очи. Ми привитали ся сердечно, умовили ся, де маємо здибати ся по вічу, а зійшовши ся в вечері при склянці пива, розбалакали ся.

— Ну, що там твої гори? — запитав я Опанаса.

— Го, го, мої гори! — відповів він. — Такі вони мої, як твої. Я вже давно з гір. Від того часу, як ми бачили ся, — осьмі мої переносини.

Ми побалакали про ті переносини та ще про де-що, та Опанас видно ждав від мене якогось питання, на яке у нього готова була відповідь. А не можучи діждати ся того питання від мене, він нарешті нахилив ся до мене і притишеним голо-сом запитав:

— Ну, а про неї не питаеш?

— Про кого б то?

— Ну, а про Киценьку.

— Щож про неї питати? Хиба стало ся щось нове?

— А вжеж стало ся. Вона вернула до мене. Я вже був у К., недалеко Дрогобича. Одного вечера приїздить до мене

фіякер і на ньому дама вся в чорному, закрита чорним серпанком.

— Здоров був, *Fidelio!* — скрикнула ще з воза. Голос її був мов переломаний, але я пізнав її відразу. — Ось бачиш, я до тебе!

Я поміг їй злізти з воза. Властиво я зніс її майже зовсім на руках. Була легенька, як дитина. Коли стала на землі, я почав цілувати її руки.

— Ну, ну, дай спокій! — мовила вона. — Я приїхала до тебе вмирати.

І при тім вона відкинула заслону зі свого лица. Було бліде, з випеченими на щоках румянцями. Уста були бліді, очі горіли. Я взяв ся потішати її, хоч у самого серце мов кліщами здавило.

— Ні вже, синку, не балакай нічого! — мовила вона. — Я вже знаю, по що приїхала. Доки була сила, я розсинала її по світу. Доки була краса, я чарувала нею. Доки було здоровле, я шафувала ним. Я жила — що вже казати. А тепер приїжджаю до тебе вмирати. Приймеш? Не бій ся, я довго не потягну .

У мене сльози бризнули з очей.

— Е, ти, бачу ще не позбув ся сентиментальности. Ну, ну, дай спокій! Встигну ще набриднути тобі. Моя хвороба така, як той Чех казав: „Не бой се, Маріска, я те буду помаленьки рг зал”. Я для того й носила її з собою отес вже три роки, щоб не надто докучити тобі. А гарно тут у тебе! Треба буде піти та роздивити ся по кладовищи та винайти собі місце спочинку до вподоби.

Вона говорила майже весело, хоча по кождім реченю у ривала і важко дихала. В грудях чуло ся легесеньке харчане. І кожде її слово, кождий отакий тон із її грудний різав мене по серці.

Пожила у мене ще вісім місяців. До самого кінця держала ся на ногах, була весела, хоча говорила вже майже лише шепотом. На мої намови узяти шлюб зі мною відповідала все одним рішучим „Ні”. Мусілаб показати мені свою метрику (спалила її давно), виявити своє дійсне імя й прозвище, а

сього не зробить ні за що. Я називав її Галею, і вона полюбила се ім'я. Хто вона була, відки й якого роду, се лишило ся тайною, яку вона й понесла з собою в могилу. На тихім сільським кладовищі в тіни прастарої лани я похоронив її відповідно до її волі в простій дерезяній домовині, в тій одежі яку сама собі приготувала на смерть. Ані хреста, ані надгробного каменя на своїй могилі не веліла класти. „Жите дало мені все, що могло дати, нехай же й смерть бере все, що може взяти“ — говорила вона.

— Дивне діло Боже така жінка, — додав Опанас по хвилі роздуми. — Глядиш на неї з боку — пропаша. І сама вона не вважає себе нічим ліншим. А підиж ти, яка сила в ній! Одним своїм поглядом, одним, може навіть неспідомим рухом, одним недбало киненим словом може зіпхнути чоловіка в безодню і підняти його та понхнути до праці, до посвяти.

— Не всякого чоловіка, Опанасе, — додав я. — А кілька то було таких, перед ким твоя Кишенька весь свій вік розсипала чари своєї краси та перли своєї грації та блиски свого розуму, і все таки не понхнула їх нікуди. Все се було для них „аки усерязь злат в поздрых свийій“; перли сипали ся перед них лиш на те, щоб вони могли топтати по них. На се треба мати також певну здібність, треба мати, щб так скажу, в своїй душі свою „батьківщину“.

Піетарі Пейверінта.

У ДОРОЗІ.

Переклад з фінської мови.

Їкось, по весні, коли вже танув сніг і всюди дзюрчала вода, довело ся мені їхати по парафії. Дорогою нагнав я селянина; він сумно чвалав за своєю шканчиною, що з надсили тягла гринджоли, де лежало дві важких бочки дьогтю. Коли мої санки опинились побіч, я зліз з їх і пішов разом з селянином.

— Здоровенькі, дядьку — кажу йому.

— Здрастуйте, — відповів він, не оглядаючись.

Придивляюся: конячка дуже кощава та й запряжка на ній саме така що до неї: вся повязувана ликом, з вузловатих мотузок. На санках, крім дьогтю, було ще трішки осоки та клунок солом'яної січки: це був корм шапі; тут-же, під передком, тэрбиночка, певне з харчами для самого хазяїна. Сам він в латаній свитині, що й пасом не одержалася купи й усе розхрістувалась; з під свитини видко було драну сорочку, а крізь дірки світились схудлі, хорі груди. Не кращі були й чоботи — латка на латці, а з під підошов виглядали солом'яні вустілки, рукавиці теж були латані, шапка стара, засмальцьована, що хоч лій з неї топи... В санках для хазяїна місця не було, та й без нього когачка ледве волокла вагу тяжким шляхом. На кожній горці чи вибоїні вже хазяїн мусив допомогати їй, бо своєю силою вона б не витягла санок. Весь шлях було порізано водоріями й у цих калюжах селянинови чоботи усе сьорбали холодну льодову воду: тільки чути було, як ноги, хлюпаючи, видавлювали з вустілок тую воду на шлях.

— А куди мандруєте? — спитав ся я.

— До містечка, — одказав непривітно селянин.

— Не вже-ж так пильно треба? Одже самі бачите, яка

дорога?...

— Звісно, бачу... Але що маю казати, коли чекати ніколи.

— Певне, дуже велика скрута?

— Звісно скрута, коли цінують... Тут вже ніколи розбірати доброї дороги! — відповів мій подорожний товариш сумним голосом.

Тільки тепер я міг додивитись, яке було в нього обличчя: залякане, зморщене, старе, хоч він був і не старою людиною.

— Хтож це так немилосердно править з вас борги? — знову запитав я.

— Хто? Наш сьвященник, — коротко відказав селянин.

— Сьвященник? Та не вжеж ви йому стільки багато винні? — здивувався я.

— Воно й небогато, як би було з чого віддавати... Торішню десятину*) винен.

— Саму тільки десятину за минулий рік? Та невжеж він не міг почекаати? Ви, певне, не прохали його про це?

— Де там не просив... Не один раз...

— Ну, і щож?

— Розгнівався дуже. Каже: „ви тільки окрадаєте мене, паскуди!“ Так і не уважив на мої сльози...

— Алеж твердий чоловік ваш сьвященник, — відповів я з досадою. — Здає ся, не вмер би, колиб і почекав хоч трохи...

— Та, воно звісно... Спочатку й мені так здавало ся.. Алеж я людина темна, багато дечого не розумію, а сьвященник у нас — розумний; йому все ліпше видно, як нам... Велика його праця, та й велика за нас відповідальність... От і мусить він мати свою десятину вчасно. Він чудово говорить казаня у церкві і добре виконує свої потреби... Ну, а за ті слова я йому не докоряю, прости Господи! Звісно, ну, не сила моя була віддати йому гроші... Інші люди мелють, що таки наш сьвященник скупенький. А хібаж можна йому прожити без грошей при його праці? Бо й справді, що йому робити коли один, другий, десятий не виплатить йому вчасно своєї десятини?...

*) В Фінляндії парохіяни повинні віддавати сьвященникови десяту частину врожаю, чи хлібом, чи: грішма. Це й зветься „десятишою“;

Так говорив селянин. Розмовляв він повагом, ніби обмірковуючи кожне слово. Селянинови й на думку не спадало, що священник, певне не має й частини тих турбот, що були у нього голодранця, а він, бідолаха, так неклував ся про священникову кишеню. Щоби вона, Боже борони, не була неповна.

З опалу я сказав, що священник нежалісна, немилосердна людина. Але мій подорожній не приставав на це. Далі він сказав:

— Мені тільки одного шкода й боліло мені, що священник каже, ніби я його окрадаю... Та хай мене Бог осудить. коли в мене хоч на думці було його одурити... Ну, не мав змоги заплатити в свій час — це правда, та цеж не однаково: „не міг“ і „не хотів“.. Аджеж так, пане?

Його слова йшли від широкого серця і йому ще раз хотіло ся себе виправдати...

... Ех, довезтиб тільки оцеї двоготь до місточка... Вни та-чу борг — і припинють цінування.

— Конячка у вас поганенька, дядечко! — сказав я.

— Що й казати! Та деж її, сердешній, і бути кращою, коли цілісінький рік на самій осоці стоїть?

— А кращєб годувати, то й стала бадьорнійшою, — відповів я.

— Воно — правда, як про чуже око... Але щож ти вдієш, як нема де взяти ліншого корму. Цього року мороз видушив у мене жито й усе одняв... З неволі міркуєш, щоб кожну крихту спочатку віддати сімі, та собі; та й то по правді кажучи, — иноді своєї їжи від кінської одрізнити неможна... Буває, що й у шкапи й у сімі — один харч...

І він знову зирнув на мене своїми сумними очима.

— Та й чоботи у вас на нашу дорогу не годящі... Полагодилиб, то й ноги булиб сухі — знову сказав я, щоб довідатись, чи не лайдак мій подорожній товариш.

— Звісно, яж кажу: воно так і здаєть ся... як про чуже око. А в кого шестірко голих дітлахів, обшматана жінка то — вірне слово — в того не вистачить часу собі лагодити. Та й те сказати: ці чоботи своє зробили: і латав їх, і перелатував, а тепер то вже й латка на них не держить ся. Повірте і яб умів

одягти ся краще, аби було з чого... Нічого не вдієш..

— Селянин замовк...

— А відкіля ви самі?

— Он з тої слободи — „Голодної Горки” — на кінці парохії. Не дурно її так і звать — голодна, бо все житя голодаю на свої горці.

— А зовуть вас?

— Матті. Моя хата край слободи, на самому болоті, мороз усе вибиває...

— Чомуж ви не проміняєте на інше поле—земляж велика!

— Знов таки, про чуже око й здаєть ся дивним: чому не змінєш... Алеж піти звідціль можна, та тільки з чим? Мого поля ніхто не купить, а з чим же я нову землю придбаю? От і доводить ся сидіти на батьківській; всеж ліпше, як старцювати...

— Дьоготь у вас торішній?

— Де там! У нас довго не задержить ся: все, як звичайно, з рук просто до рота біжить... Тільки накурив — зразу в барило та й на ярмарок...

Поки ми так розмовляли — на дорозі замаячив заїздний двір. Тут нам треба було спинитись — відпочати; бо й моя конячка зморилась, хоч на моїх санках і ваги не було. Коли вже втягли його санки в двір по чорній землі, то Матті взяв свою торбинку й пішов до хати. Я теж забрав свій сніданок. У нього був тільки шматок чорного мов з землі хліба та дрібок соли.

— Слухайте, дядьки, ідіть лишень сюди, поснідаємо вкулі — сказав я йому. Але він ніби здивував ся й мовчав. Довело ся знову його припрошувати.

— Ічого ви такий до мене приязний? — спитав ся він, підводячись з свого місця. Він поклав у торбинку свій хліб і тихою ходою, ніби боячись, що я його дурю, підійшов до столу... Потім сів, і коли почав їсти, то видко було, що це й справді голодна людина.

Тут ми розлучились: йому треба було їхати просто до містечка, а мені — звернути на бік. Всю дорогу згадував я Матті — якийсь він був незвичайний. Я згадував його сумний

обдертий вигляд, його кошаву шапачину з личаною запряжкою, а у вухах так і бреніли його слова: „Воно, звісно, про чуже око’;... „Я людина темна — батато дечого не розумію. Сьвященник у нас добрий, він знає краще за нас... Як же йому бути без нашої десятини? Алеж я не можу?

Минуло кілька день. Я прибув до містечка, гарного, чепурного, з веселими високими будинками. На пригорку стояла чудова церковця, внизу лежало велике озеро, а далі, за ним, синів густий сосновий бір. Трохи далі, за церкву, в добродому й затишному садочку стояв церковний дім (пасторат) з усякими хазяйськими будівлями — мені треба було по своїх справах до сьвященника — і я пішов просто до цього дому, що зблизька здавав ся ще кращим. В середині теж було так само гарно, як і з-окола. Сьвященник сидів на мягкій канапі. Він був огрядний, ще не старий, з гарним обличчям...

Це й був той самий сьвященник, що до його парахії належала „Голодна Горка“.

Саме коли я увійшов у хату сьвященник сварив ся з титарем.

— І ти ще вважаєш себе за порядну людину? Ти! А чи тиж сказав раніш, скільки у них корів... Тиж маєш відомости, тільки де вони?.. Мовчиш? — чути було сердитий голос сьвященника.

— Деж ті відомости у мене? — здивував ся титар.

— Та вжеж не в кого, як у тебе, — гнівав ся сьвященник.

— Помилуйте, деж мені знати всю худобу в парахії?!

— Брешеш! Ти це все добре знаєш! Але ти не хочеш сказати мені — то инша річ. Паскуди окрадають мене, а ти за ними руку тягнеш! Алеж ти повинен знати що одно найменя й злодієві і тому хто злодія покриває? Одно найменя, один і гріх, — бо обидва однаково — злодії!

Титар почервонів від образи, очі йому спалайнули й він голосно заговорив:

— Алеж почекайте... Здаєть ся я не повинен ходити по подвірях та лічити, у кого скільки коров? Навіть, як би я знав і мовчав, то й то не довелось би мені відповідати ні перед Богом, ні перед законом, ні перед власним сумлінням. Я знаю, що

всіх людей поділити можна на дві половини: тих, що хочуть взяти найбільше й тих, що хочуть дати як найменше! Виб подивились добренько по хатах нашої голоті, то можеб і зрозуміли, чого вони хочуть віддавати як найменше. Я гадаю, пан-отче, що ви сказали не по правді і більш, як треба...

Тепер уже почервонів сьвященник, але він не засоромився дуже, а ще з більшою пихою почав кричати на титара?

— Ви забуваєте, з ким маєте розмову! — галасував пан-отчець.

— Ні, ви помиляєтесь, пан-отче! Я розмовляю з пастирем алеж знаю й те, що цей пастир, зовсім не той „добрий пастир“, про якого написано в евагелії, — відповів титар, повернувся й вийшов.

— Ви бачили? — повернувся до мене схвильований сьвященник. — Бачили, як цей гульвса говорить зо мною? І це не вперше він розмовляє з людьми, що вище за його. Цеж просто ні нащо не схоже!.. Бачили як він вийшов? — допитував мене сьвященник.

Я мовчав: мені здавалося, що правда була не сьвященникова, і тому я почав розмову про свою справу. Сьвященник був увічливий, гречний, чудово говорив про свою паракію, про своїх темних паракіян, за яких він так пеклується. Слухаючи сьвященникову мову здавалося, що він так любить своїх бідних людей, так багато сил покладає, щоб цих людей ушасливити, що він просто мученик, який за себе і не думає, а працює тільки для паракіян. А паракіяне замість того, щоб дякувати, все обдурюють та окрадають його... Але мені тяжко було слухати цю розмову, і я швидше скінчив свою справу й пішов. Знову мені згадався Матті з Голодної Горки. І думаю мало мені: ось двоє людей — і яка глибока між ними різниця! Один — товстий, здоровий, одгодований, спокійний; живе, в гарному будинкові, має все — що тільки душа його забажає, тільки те й робить, що сидить на м'якій канапі, — а другий — в тяжкій праці, голодний, замерзлий в своїх шматках, за молодих літ вже старий, — а навколо його купа нужденних дітлахів з такою ж жінкою, і їдять вони теж саме, що і їхня здохла шкапа і ці — нещасні — все думають, як би то-

му священникови виплатити свою десятину!..

Я прожив у місточку кілька день. Далі моя дорога йшла глухою місцевостию мені довелось наняти проводиря. Проводир був молодий і, сидючи в санках, все наспівував пісень, а я мовчав — бо дуже сумно було у мене на серці. Проїхавши з верству, ми намітили, що коло самотньої селянської оселі скупчилось чимало людей.

— То що за хутір? — спитав я.

— „Голодна Горка” — одказав візник.

— А чогож то люди там?

— Цінують, певне хазяйство у Матті, щоб заплатити за його борги — відповів він байдужо.

— Матті я зустрічав недавно в дорозі. Він віз дьоготь на продаж, щоб з цього заплатити. — сказав я. — Не вже не встид?

— Мабуть!

— Шлях повернув на „Голодну Горку”. Я звелів підїхати до оселі Матті. Горг ще не скінчив ся, хоча власне й продавати не було чого. Три напівживих, кострубатих корівок на налігачах, яких держали в руках вже нові хазяїни... А крім цього було ще одно майно, але не записане в цінник, це жінка Матті та шестірко діточок, що тудили ся до неньки. Жінка була бліда, як полотно; на очах не було сліз, але вони були дуже червоні й поїдпухали. Я підїшов до неї.

— Не вже ваш чоловік не встиг і досі повернутись до дому

— А ви як його знаєте? — зацікавилась вона.

— Я сказав.

— Боюсь, чи не трапилось з ним якого лиха. Дорога тяжка, а шкапа зовсім безсила від гнилого корму... От і корози пішли за безцінь... Та тепер хтож дасть за них добрі гроші, як би хоч до літа було додержати...

Одно слово прийшло лихо... І все це по закону, але здавалось, ніби щось не так...

Мені зробилось дуже тяжко і я швидче поїхав далі. -- Другого дня я повернув ся знову до місточка: це було в ранці у неділю. Дзвонили по празниковому в церкві і мені заманулось зайти помолитись. Коли я підїшов до церкви, то по-

бачив, як виносили на марах небіжчика. Незабаром вийшов і знайомий мені сьвященник.

— Кого це ховають? — спитав ся я у одного з сусідів.

— Матті з Голодної Горки — одказав хтось. Мене аж затрусило. От через що, бідолаха, не повернув ся вчасно до дому... Тим часом над тілом вже співали відправу, збираючи Матті в дорогу до тої країни, де немає „ні печалі, ні воздиханія!“ І справді, йому цього було треба, бо тут, на цім світі він певне нічого більш і не знав, як саму „печаль та воздиханіє“!

Я пішов на цвинтар за невеликою купкою людей, що йшли за труною.

Коли засипали могилу, я довідав ся, від чого вмер Матті.

Виявилось, що він застудив ся в дорозі. Не минуло ся йому дурно те, що з драгих чобіт дзюрчала крижана вода!

Знову почали дзвонити до церкви, — я теж вернув ся у купі з іншими. Коли прийшов час говорити казаня, сьвященник зійшов на амбон і голосно почав: „Полюби ближнього, як самого себе! так говорив наш Спаситель“ і пішов, і пішов. Говорив сьвященник гарно, з запалою, але я не міг повірити, що це було щиро. Тимчасом я бачив, як інші селяне уважно слухали казаня, у багатьох були на очах сльози, а одна жінка так і прямо росплакалась... „Він у нас добре казаня говорить!“ — згадав знову я слова Матт...

Бідний, сердешний Матті з Голодної Горки!

Бласко Іваньес.

ПОКИНУЛИ ЛЮДИНУ.

Лауд „Святий Рафаїл” вийшов на ніч з Төррвіехи до Гибралтару з грузом соли.

Трюм так був до верху навантажений, що мішки з сілю лежали навіть на палубі; навколо головної щогли, їх наскладали цілу гору. Щоб пробратися з носу човна до корми, матросам доводилось йти край обшивки й коли це небезпечне для життя ходжіння минало без прикрих пригод, то тільки через те, що матроси мали зручність та хист.

Ніч була чудова: зоряна, літня; подував, час від часу, свіжий вітер, який то надимав головне вітрило до того, що скрипіла щогла, то відразу стихав так, що величезне полотнище безсило звисало й з шумом билось до дерева.

Екіпаж на човні складався з п'ятьох дорослих людей та хлопчика. Налагодивши все, що потрібно щоб вийти в море, сіли вечеряти. Скупчившись навколо паруючого казанка, матроси сорбали з нього по товарискому ложками: і власник човна, і останній з матросів, хлопчина. Зараз після вечері, всі вільні від служби матроси потяглись до люку, щоб випроставшись там на твердих сінниках, дати спочивок своїм шлункам, набгатим кавунами та вином.

При стерні залишився тільки дядько Чіспас, старий, беззубий морський вовк. На останні вказівки господаря він відповідав тільки нетерплячим сопінем. Побіч Чіспаса сидів його небіж Хуанільо, юнга, що в перший раз вибирався в морську подорож на „Святому Рафаїлові”. Хлопчина був дуже вдячний старому, бо тільки через його заходи попав на човен матросом і таким побутом позбавлював гя свого довгого, важкого голодування.

Вбогий човен видавався хлопцеві розкішним, чарівним

кораблем, що пливе по чарівному морю. Сьогоднішня вечера була чи не першою вечерою за все його дотеперішне життя.

До дев'ятинацяти років він прожив голодним, на пів голим, ніби дикуном, ночуючи в убогій, похилій халупі, де плакала та молилась Богові його хора на гостець баба. В день хлопець допомагав спускати на воду баркаси, виважувати з човнів кошики з рибою, абож приставав за попихача до риба лок що виходили в море на ловитьбу туньців та сардин ; при цій оказії, Хуанільо діставав на свою долю якусь жменю дрібної рибини. Але тепер, завдячуючи дядькові Чіспагові, приятелеви його батька, він став справжнім моряком і мав повне право на свій пайок в казанкові. Він, навіть, мав черевики перші які він взув за все своє життя: дві прегарні дерев'яні посудини, що плавали на воді, ніби справжні кораблі. Ці черевики без міри тішили хлопця. А ще кажуть, що на морі страшно! Дурниці, нісенітниця! Ця найкраща служба на всьому світі.

Дядько Чіспас, не спускав очей з носа човна, не відривав рук від стерна. Він з усміхом слухав хлопця, а сам крізь щилину між вітрилом та горою мішків, силкувався щось побачити в темряві. — А якже, ти попав не на погану службу. Але і тут маються свої невгоди. Ти побачиш їх... коли доживеш до мого. Одначе, твоє місце не тут, гайда на ніс і дивись, щоб нам не наскочити на якийсь поперед нас баркас.

Хуанільо побіг по облавку так спокійно й упевнено, ніби біг пісковатим берегом.

— Обережнійше, хлопче, обережнійше!

Але той вже був на носі, сів біля гафеля й став стежити за чорною поверхнею моря, в глибині якого відбивались хвилястими пасочками мигтячі зорі.

Товстопузий, важкий човен лауд з глухим чавкотінем бився об кожду хвилю так, що піна бризкала в лице Хуанільо. На обидва боки від човна бігла мигтяча шумовина, а надуте вітрило, верхівя якого губилось в нічній пітьмі, здавалось, краляло небозвід.

Який король, який адмірал був щасливішим Хуанільо, що попав в найми на „Святого Рафаїла"? Хрр!... це його переповнений шлунок давав про себе знати приємним відгиком.

Що за привабливе життя!

— Дядько Чіспас!... Дайте цигарку!

— Ходи візьми!

Хуанільо побіг облавком побіч човна, що був за вітром. Наспіла хвилинка затишку і вітрило, бючись в останніх судоргах, от-от-то, здавалась, безсило повисне вздовж щогли. Раптом налетів подув вітра, човен похилив ся від несподіваного штовхана і Хуанільо, бажаючи утриматися, вхонився за край вітрила; але це останнє, в цей саме час, відразу надулось так, ніби збиралось лопнути і погнавши човен швидкою ходою, з страшенною силою штовхнуло хлопця. Хлопець каменем шув босьнув в воду.

Кріз шум хвиль, солоня вода яких заливала Хуанільо, йому вчувся якийсь крик, якісь невизначні далекі слова; може бути, що це кричав матрос при стерні; „Хлопець впаав в воду!”

Приголомшений штурханом і з несподіванки, він глибоко, глибоко пірнув. Але раніш, ніж встиг збагнути що сталося, він побачив себе вже на поверхні моря; т-ді став гребсти в дихаючи в себе свіже повітря... А човен? — Його вже не було видно. Море було темне, темне, ще темішше чим видавалось з палуби човна.

Бідоласі здавалось, що він помічає якусь білу пляну, примару човна, що плыв далеко по хвильч, просто до нього; але незабаром човен був вже по другій бік його й плыв в иншому напрямі. Хлопець, не уявляючи собі зовсім свого становища, почав гребсти сам не знаючи куди.

Черевики були важкі, як з свинцю. Кляті! От яка їхня перша послуга! Берет давив виски, штани тягли вниз, ніби хотіли достати дна і чиплялись забаговіня.

— Кріпись, хлопче, кріпись!

Він зхопив з голови берет і шпурнув його геть; жалкував що не може тогож зробити з черевиками.

Він певний в собі. Він дуже гарно плаває; він почуває, що у нього вистарчить на дві години. За цей час екіпаж човна встигне повернути й підійти до нього; все лихो обмежиться довгою купілю, от і все.... Та хіба так вмирають люди? Померти в бурю, як померли його батько і дід, — це гарно; але

в таку чудову ніч, вмерти серед тихого моря від штовхана вітрила — це булаб безславна смерть.

І він гріб та гріб, все ще спозираючи на невиразне марево, що міняло місце. Він сподівався, що от-от-то із темряви вирине "Святий Рафаїл", що йшов його ратувати.

Гей, човен! Дядько Чіспас!... Господарю! Але вигукування тільки стомлювало його. Двічі — тричі він ледве не похлибнувся. От кляті хвилі!... З човна вони видавались зовсім нікчемними, але теєр, коли він опинився по горло в воді і був змушений безперестинку вимахувати руками, щоб утримати ся на поверхні, — ці хвилі душили його. Глухо бючись до його тіла, вони то підхоплювали хлопця на гребінь, то стягували в безодню і відразу зливались, ніби бажаючи прогинути його.

Він ще сподівався, хоч вже не так упевнено, що у нього вистарчить сили години на дві. Бесперечно. Він плавав по стілько і, навіть, довше, там, біля рідного берега, без жадної втоми. Але це було погожої години, серед кришталево-спокійного моря. Це було тоді, коли там, внизу, в чарівній, прозорій глибині видко було жовте каміня, обліплене гостролистим багвинням, ніби галузками зеленого коралаю. Він без втоми плавав в таку погожу годину, коли можна було бачити на дні рожеві черепашки, перламутові зорі, блискучі квітки з м'ясистими пелюстками, що коливались, коли їх зачіпали гріблясті рибки, — в цейже час він був серед моря, чорного мов дьоготь. Він був загублений в пітьмі, зпуганий своєю одеждою. Зараз він мав під ногами хто знає скільки розбитих і потоплених баркасів, скільки трупів, обідених хижими рибами. І він здригувався, коли намоклі штани торкали ся тіла; йому здавало ся, що то вже впили ся в нього острі зуби.

Втомлений, знесилений, він ляг на гпину, покірний хвилям. В роті він почував смак страв, що їв за вечерою. Клята їжа!... І як важко її заробляти! Отже, чого доброго, прийдеться із-за неї померти тут так безглуздо. Змагаючись всякими засобами врятувати життя, він змінив своє положення. Може його шукають і, коли він лежатиме випростувавшись на спині, повз нього проїдуть мимо, не зауваживши що він тут. Він знову завзяв ся гребсти з безвідрадною тугою, підіймаючись на гребінях хвиль

щоби бачити яко мога далі. Хвилі кидали то в той, то в інший бік і крутили на одному місці.

Його покинули, наче він був ганчіркою, що впала з човна! Боже мій, так забути про людину!... Та ні, може його шукають в цю хвилину. Човен плів дуже швидко: поки екіпаж збігся на палубу, поки переставили вітрила, човен мав відійти більш ніж на милю.

І тішучись цією надією, він поволи поринав, ніби його тягли за собою важкі черевики. В роті йому було і солоно, і гірко. Очі його заплющились, хвилі злились над його голоною і головою. Він потопав... аж ось знову в чортирії, що крутився над ним, виткнули ся скарючені руки і він знову сплив на верх.

Руки заміїли, голова схилилась на груди, ніби обхоплювала сонливість. Хуанітьо здавалось, що небо стало іншим: зорі стали червоними, наче налились кровю. Море вже не жахало його; він почував бажання витягти ся на хвилях, спочинути.

Він згадав свою бабусю, що можливо, саме в цю хвилину згадувала про нього й йому захотілось помолитися так, як тисячі разів при ньому молилась його бідна бабуся: „Отче наш, Іже еси на небесих”... Він молився в думках, але в тойже час, не розуміючи що робить, ворухив язиком і проговорив хриплим гологом, що видався йому чийсь чужим:

— Свині! Мерзота! вони мене покинули...

Він знову поринув і счез, даремно бурікаючись, щоб утриматися на поверхні. Хтось тягнув його за черевики. Він поринув в пітьму і ковтнув води. Безсилий, але ще раз, сам не знаючи як, сплинув наповерхню вже без буріканя.

Тепер зорі вже видавались чорними, ще чорнішими як небо, на котрому вони виступали чорнильними плямами.

Він знову поринув й, на сей раз, вже рішуче пішов на дно. Тіло його стало ніби з свинцю. Він спускався прямо, наче по шнурю. Нові черевики тягли його все дужче та дужче. Він падав в безодню, що проглинула розбиті човни і обгризені кістяки, а в цей час в його мізкові, що все дужче та дужче заволідав густим туманом, хтось все проказував:

— Отче наш!... Падлюки, мерзота!... вони мене покинули!

Михайло Береза.

ГЕРОЇНА МАРГАРЕТА ДЕ РОБЕРВАЛ.

(Переклад з Канадійської Історії.)

Історія Канади не включає в собі Маргарети де Робервал, причина сему можливо є, що жіноцтво не займає в історії великого значіння. Однак я хочу вам дещо написати про цю велико-душну жінчину Маргарету де Робервал і тим способом дати правдивий історичний образ яке то тяжке життя та огірчене приходило ся пережити першим жінчинам яких доля поселила була на берегах заморської країни.

Затямте собі, що трета подорож до Канади Картієра 1541 р. була в товаристві Сера де Робервала, якого Франція була назначила яко першого Віцераюліста для Канади. Він був багатий французький грабя і грізний деспот. Єго братаниця, Маргарета де Робервал, належала до челяди єго багатого дому. Она була молода дівчина, веселої вдачі, енергичного духа й задля своєї подоби олюблена своїм стрійтм. Єї привязане до свого родака було таке велике, що она бажала товаришити єму в єго тяжкій подорожи. Звичайно молоді дівчата в своїх не сьмілих обставинах скривають любовні тайни, так і Маргарета без відомо свого вуйка мала невинні любовні зносини з молодим кавалером. В єї любовнику також сильна любов до Маргарети процвітала. Він не міг звести розлуки зі своєю любкою і тому він зголосив ся яко охотник їхати з Робервалом і поплив'в тій самій шіфі, що він і єго братаниця. В дорозі любовні секрети їх любови відкрив Робервал і єго афектація до своєї братаниці перемінилася ся в страшну пімсту забуваючи на всяку гуманітарність. Коло Нової Финляндії берегів є остров званий „Айле дю Демонс” здогадом, що він є побутом злих духів. Відвернувши всяке спичуте до переляканої дівчини, злий родич зіставив єї на березі сего безлюдненого острова з єї старенькою мамкою.

Крім єдиної мамки не мала більше товариства бідна дівчина. Шуплий провіянт, чотири стрільби з обмеженою амуніцією тільки всего, що грізний вуйко позоставив її для своєї втисної оборони. Її любовник був безсильний стримати жорстоку руку Робервала. Коли шіфа вертала перепливаючи знов попри сей заклятий острів, він викрав ся з припоясною своєю стрільбою, скочив до моря і своєю зручністю приплив до розбитого серця Маргарети.

Даремні їх надії були, на дармо они молили ся, щоб Господь Бог, зворушив камінне серце Губернатора, Робервала. Він не вертав ся вже більше. В недовзі Маргарета повинчала ся з своїм любком в найліпшій вірі як лише безлюдний острів міг дозволити, без священника. Чи могла молода пара зачати господарку серед таких страшних обставин? Они збудували своїми власними руками незграбну будівлю. Дикі птахи і риби були їх поживою а з дикої звірини шкір поробили собі убраня щоби охоронити себе перед зближаючою зимою.

Другого літа Маргарета стала ся матирею і посвятила свій час для стараня ся около дитини. Її чоловік надіяв ся, що в її вуйка серце змякне, верить ся, зменшить їх страшне терпіння. Однак надії були даремні. Гризота над его нещасною олюбленою женою, зломила его сильного духа, підунув на силах, і небавом помер. Недовзі по нім, дитина пішла зі світа і також вірна мамка попраццала ся з сим світом. В диких лісах, ся відважна женщина уклякла при трох могилах, які она своїми власними руками виgrabала і молила ся горячо, щоби Бог милосердний дав їй витривалість перебути сі страсти і околичну пустку. Пригадала собі минувший час, які щасливі дні она мала в замку "Малого Короля в Вімю". Її стрий так любив її тоді, она була всюди з ним; часто брав еї на польованє і тому она не розважно мов стріла летіла за ним, навіть за море. Розваживши те все її любов колишня до него, перемінила ся в ненависть. Колишня веселість в замку перенесла ся до острашаючого острова. Потреби житеві, біднота, невігоди й страх, стали перед її очима а три свіжих могил, купали її в горячих слезах. Они загрівали її сер-

це, ще хіба тою надією, що і она в недовзі злучить ся до сих людських істот котрі ще не давно тому ділились з нею тяжким горем і нещастем, а нині они вже сном вічним спокійно відпочивають. Тривожилась лише ще тою острашаючою думкою, що не буде для неї ласкавих рук аби займили ся єї тяжкою слабостию в остатній годині, коли она не буде могла водою захолодитись. Однак она не ридала в розпуці, але бодрила ся на дусі і в добрій вірі хотіла стати до борби з ворогом смерти.

Через вісімнайцять довгих, хмарних місяців, она блукала лісистими берегами і придивляла ся старанно на всхід, своїми від плачу висушеними очима, на широкий океан за шіфою. Три або чотири рази показували ся білі пасма шіфи на блакитнім овиді і скоро зникали, що ще більше збільшало єї горість ніж перед тим. Трета зима збилжала ся і одного дня она заздріла бажальну шіфу. Які старанні приготования она почала робити аби збижити шіфку к собі; до сего острашачого берега, який уважав ся бути мешканем чортів. Она клала всі свої сили аби доконати те бажанє. Пожертвувала свій цупний засіб дерева, котрий кривавим потом громадила з ліса, заняла свою хатину, в надії, що зверне увагу чужинців. Близше і близше припливала шіфа риболовців. Она бігала безустанно і давали сигнали на поміч. Риболовці зближили ся так близько, що вже могли розпізнати стать опущеної фігури. Одягнена в шкіру з дикої звіряти і вимахувала руками, мов божевільна бігала берегом. В сумніві чи се є людське ество чи який острашаючий дух, риболовці дивили ся здивовані. Однак почули жіночий крик який благав помічи. По короткім відволіканю они перемогли свій переполох приплили до берега острова на яким була Маргарета. Виартували єї з невихідного положеня а в недовзі відвезли єї назад до Франції, по трох роках не присутности.

Відвага, що веде баталіони війська в пашу канон; енергія твердого вояка в довголітній війні, можуть бути порівнані до солідарности яку носила в своїм серци Маргарета де Робервал.
